

ПРАВА ЛЮДИНИ В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ

Рекомендація
CM/Rec (2010) 4
і пояснювальна записка

Неофіційний
переклад

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Назва в оригіналі: Human rights of members of the armed forces Recommendation CM /Rec (2010) 4 of the Committee of Ministers and explanatory memorandum.

Текст підготовлено Радою Європи та використано з її дозволу. Цей документ опубліковано за домовленістю з Радою Європи, однак повну відповідальність за його зміст несуть виключно перекладач(и) / видавець(ці).

Для відтворення змісту правових документів Ради Європи, таких як конвенції, рекомендації чи резолюції, як частково, так і повністю, французькою або англійською мовами, ліцензія не потрібна.

Джерело тексту завжди має бути вказано у такому форматі: «© Рада Європи, рік публікації».

Усі інші запити щодо цієї публікації слід адресувати до Відділу співпраці у сфері прав людини та правосуддя, DGI, Рада Європи.

E-mail: veteransrights_ua@coe.int

Дизайн та верстка обкладинки:
ТОВ «ПромАрт»

Фото на обкладинці: © Shutterstock

Видано Радою Європи, друк:
ТОВ «ПромАрт»

© Рада Європи, червень 2026 р.

Права людини в збройних силах

Рекомендація CM/Rec (2010) 4
і пояснювальна записка

Неофіційний переклад

Генеральний директорат з прав людини та верховенства права
Рада Європи
Страсбург

Зміст

Рекомендація CM/Rec (2010) 4 щодо прав людини в збройних силах	5
Додаток до Рекомендації CM/Rec (2010) 4.....	6
Пояснювальна записка	21
I. Вступ.....	21
II. Коментарі.....	22

Рекомендація CM/Rec (2010) 4 щодо прав людини в збройних силах

*(Ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи 24 лютого 2010 року
на 1077 засіданні заступників міністрів)*

Комітет міністрів відповідно до положень статті 15.b Статуту Ради Європи:

- беручи до уваги, що метою Ради Європи є досягнення більшої єдності між державами-членами, зокрема через сприяння прийняттю загальних правил;
- враховуючи, зокрема, положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS №5), у світлі відповідної практики Європейського суду з прав людини, Європейської соціальної хартії (ETS №35), а також Європейської соціальної хартії (переглянутої) (ETS №163), враховуючи відповідну практику Європейського комітету з соціальних прав і стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- враховуючи положення відповідних документів ООН, зокрема Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції ООН про права дитини, Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, а також зауваження та рішення контрольних органів, утворених згідно з вищезазначеними документами;
- враховуючи положення Рекомендації R (87) 8 Комітету міністрів щодо відмови від несення обов'язкової військової служби з релігійних або

інших переконань, а також Рекомендацій Парламентської Асамблеї 1742 (2006) «Права людини в збройних силах», 1714 (2005) «Скасування обмежень на виборче право», 1572 (2002) «Право на свободу професійних об'єднань для учасників збройних сил», 1518 (2001) «Реалізація права на відмову від несення військової служби з релігійних або інших переконань в державах-членах Ради Європи» і 1380 (1998) «Права людини щодо осіб, призваних на військову службу»;

- беручи до уваги положення Посібника з прав людини та основоположних свобод військовослужбовців, опублікованого 2008 року Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ) Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Женевським центром з питань урядування в секторі безпеки (DCAF), рекомендує урядам держав-членів:
1. забезпечити дотримання принципів, викладених у додатку до цієї Рекомендації, на рівні відповідного національного законодавства та практики щодо військовослужбовців;
 2. забезпечити належними засобами та заходами, включно, у разі необхідності, з перекладом, широке розповсюдження цієї Рекомендації серед відповідних цивільних органів, органів військового керівництва та військовослужбовців з метою підвищення обізнаності щодо прав людини та основоположних свобод для військовослужбовців, а також забезпечення навчання з метою поглиблення їхніх знань про права людини;
 3. розглянути в рамках Комітету міністрів виконання цієї Рекомендації через два роки після її прийняття.

Додаток до Рекомендації CM/Rec (2010) 4

1. Ця Рекомендація стосується реалізації прав людини та основоположних свобод для військовослужбовців у контексті їхньої професійної діяльності та служби.

Загальні принципи

2. Беручи до уваги особливості військового життя, військовослужбовці, незалежно від статусу, користуються правами, гарантованими Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – «Конвенція»), Європейською соціальною хартією та Переглянутою Європейською соціальною хартією (далі – «Хартія»), а також іншими відповідними документами у сфері прав людини тією мірою, якою держави зобов'язані їх дотримуватися.
3. Відповідно до статті 15 Конвенції та статті 30 Європейської соціальної хартії, під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, держави можуть вживати заходів, що відступають від їхніх окремих

зобов'язань за Конвенцією та Хартією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим їхнім зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

4. Жодні відступи від зобов'язань згідно зі статтею 15 Конвенції не можуть бути зроблені щодо таких прав: право на життя, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, заборона катувань і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, заборона рабства та підневільного стану, принцип «немає покарання без закону» і права не бути судимим або покараним двічі за одне й те саме правопорушення.
5. Наведені нижче права та свободи мають поважатися й забезпечуватися відповідно до супровідних принципів:

A

Військовослужбовці мають право на життя

6. Військовослужбовці не повинні потрапляти в ситуації, коли їхнє життя невинуватно ставляється під загрозу без чіткої та законної військової мети, або в обставини, коли загроза життю була проігнорована.
7. Будь-яка смерть за підозрілих обставин або ймовірне порушення права на життя військовослужбовця мають бути предметом незалежного та ефективного розслідування.
8. Держави-члени мають вживати заходів для заохочення повідомлення про дії, які суперечать праву на життя військовослужбовців, і для захисту від переслідування осіб, які повідомляють про такі дії.
9. Військовослужбовці за жодних обставин не можуть бути засуджені до смертної кари або страчені.

B

Жодного військовослужбовця не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню

10. Держави-члени повинні вживати заходів для захисту військовослужбовців від катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. Особлива увага має приділятися вразливим категоріям, таким як, зокрема, призовники.

11. У ситуаціях, коли військовослужбовці подають обґрунтовані скарги про те, що вони зазнали поведження, яке є порушенням статті 3 Конвенції, або коли органи влади мають достатні підстави припускати, що таке поведження мало місце, має бути негайно проведено незалежне та ефективне офіційне розслідування.
12. Держави-члени повинні вживати заходів для заохочення повідомлення про випадки катування або жорстокого поведження у збройних силах і для захисту від переслідувань осіб, які повідомляють про такі дії.
13. Військовослужбовці, особливо в умовах позбавлення волі, мають право на гуманне поведження і повагу до невід'ємної гідності кожної людини.

C

Військовослужбовці не можуть бути примусовані виконувати примусову чи обов'язкову працю

14. Військова служба або служба, яка вимагається замість обов'язкової військової служби, не повинна розглядатися як примусова чи обов'язкова праця. Характер і тривалість служби, яка вимагається замість обов'язкової військової служби, не повинні мати каральний характер, бути непропорційними або необґрунтованими, порівняно з характером і тривалістю військової служби.
15. Військовослужбовці не можуть бути залучені до виконання завдань, що є несумісними з їхнім призначенням на службу з оборони держави, за винятком допомоги у надзвичайних ситуаціях та допомоги органам цивільного захисту, якщо їх залучення передбачене законодавством.
16. Органи влади не мають нав'язувати кадровим військовослужбовцям таку тривалість служби, яка б необґрунтовано обмежувала їх права на звільнення зі складу збройних сил і прирівнювалась би до примусової праці.

D

Військова дисципліна має ґрунтуватись на справедливому підході і передбачати процесуальні гарантії

17. Кожна держава-член має право створити власну систему військової дисципліни й користуватися в цьому питанні певною свободою розсуду. Водночас правопорушення може бути кваліфіковане як дисциплінарне лише у випадку, якщо воно становить загрозу військовій дисципліні, порядку чи безпеці. Суворість будь-якого покарання має бути пропорційною характеру правопорушення.

18. Застосування колективних покарань має бути заборонене.
19. Дії або бездіяльність військовослужбовців, що становлять дисциплінарні правопорушення, порядок провадження під час дисциплінарних слухань, види та строки покарань, які можуть бути застосовані, органи, уповноважені накладати такі покарання, а також право на оскарження повинні бути визначені законом.
20. Будь-які заяви про порушення правил військової дисципліни військовослужбовцем мають бути негайно доведені до відома компетентному органу, який повинен невідкладно провести належне розслідування.
21. Військовослужбовці, які обвинувачені у вчиненні дисциплінарних правопорушень, мають бути невідкладно й детально поінформовані про характер висунутих проти них обвинувачень. У випадках, коли застосовується стаття 6 Конвенції, вони мають право на справедливий розгляд їхньої справи. Крім того, їм слід надавати можливість оскарження в незалежному органі вищої інстанції.

E

Військовослужбовці мають право на свободу та особисту недоторканність

22. Жоден військовослужбовець не може бути позбавлений свободи, крім випадків, передбачених пунктом 1 статті 5 Конвенції та відповідно до процедури, встановленої законом.
23. Доки триває призов на військову службу осіб, які не досягли 18-річного віку, їх тримання під вартою можна застосовувати лише як виключний захід і впродовж найкоротшого можливого відповідного періоду часу. Крім того, вони мають утримуватись окремо від дорослих, якщо це не суперечить їхнім найкращим інтересам.
24. Військовослужбовці, яких заарештовано або затримано, мають бути негайно поінформовані про:
 - підстави арешту чи затримання;
 - будь-яке обвинувачення, висунуте проти них;
 - їхні процесуальні права.
25. Військовослужбовці, які знаходяться під арештом або затримані у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення, мають негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, яка уповноважена законом на реалізацію судової влади, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження.

26. Військовослужбовці, яких позбавлено свободи, мають право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.
27. Будь-яке дисциплінарне покарання або захід, що є тотожним позбавленню свободи в розумінні пункту 1 статті 5 Конвенції, має відповідати вимогам цього положення.

F

Військовослужбовці мають право на справедливий суд

У кримінальних провадженнях

28. Гарантії справедливого суду мають поширюватися на всі провадження, які є кримінальними у розумінні Конвенції, з огляду на характер правопорушення та серйозність потенційного покарання, а також його мету, незалежно від того, чи кваліфікуються вони за національним законодавством як дисциплінарні або кримінальні.
29. Для забезпечення незалежності і безсторонності органів судової влади у межах кримінального провадження, має бути чіткий розподіл повноважень між органами прокуратури та органами, відповідальними за винесення судових рішень.
30. Військовослужбовці, яких обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, повинні мати повний доступ до матеріалів кримінального провадження на рівні з цивільними особами у справах проти них, а також повноцінно реалізовувати їх право на захист.
31. Військовослужбовці, яких було визнано винними у вчиненні правопорушення, повинні мати можливість нарівні з цивільними особами у справах проти них оскаржити це рішення в компетентному та незалежному органі вищої інстанції, який має бути незалежним та безстороннім судом, який відповідає вимогам статті 6 Конвенції.

У цивільних справах

32. Будь-яке виключення з права на доступ до суду для врегулювання прав та обов'язків військовослужбовців цивільного характеру повинне бути прямо передбачене законом і виправдане об'єктивними причинами в інтересах суспільства.

33. Процесуальні гарантії військових судів

34. Організаційна структура та діяльність військових судів, у разі їх створення, повинна повною мірою гарантувати право кожного на компетентний, незалежний та безсторонній розгляд на всіх етапах судового процесу.
35. Військовослужбовці мають право на публічний розгляд їхньої справи в компетентному суді. Проведення закритих засідань повинне мати винятковий характер і бути санкціоноване конкретним обґрунтованим рішенням, законність якого може бути переглянута.

G

Військовослужбовці мають право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Будь-яке втручання в реалізацію цього права з боку органів державної влади має відповідати вимогам пункту 2 статті 8 Європейської конвенції з прав людини

36. Якщо держави посиляються на національну безпеку для запровадження обмежень права на повагу до приватного і сімейного життя, вони повинні робити це лише за наявності реальної загрози національній безпеці.
37. Найбільш інтимні аспекти приватного життя військовослужбовців не можуть бути піддані розслідуванню, крім випадків, коли є підозра в тому, що було вчинено кримінальне правопорушення, або коли це необхідно для отримання допуску до інформації найвищого рівня секретності.
38. Призовники, наскільки це можливо, повинні проходити службу поблизу своєї родини та дому. Направлення кадрових військовослужбовців для служби далеко від їхніх близьких і місця проживання не повинно застосовуватися як дисциплінарне покарання, а може здійснюватися лише з міркувань оперативної ефективності.
39. Якщо військовослужбовці проходять службу за кордоном, їм, наскільки це можливо, має бути забезпечена можливість підтримувати приватні контакти, а для цього повинні надаватися розумні засоби. Якщо військовослужбовців, переведених за кордон, супроводжують члени їхніх сімей, для них мають бути організовані відповідні програми підтримки перед переведенням, під час перебування за кордоном та після повернення.
40. Військовослужбовці, які є батьками малолітніх дітей, мають право на відпустку по догляду за дитиною, відповідні виплати по догляду за дитиною, доступ до дитсадків та відповідних систем охорони здоров'я та навчання дітей.

Н

Військовослужбовці мають право на свободу думки, совісті та релігії.**Будь-які обмеження цього права повинні відповідати вимогам пункту 2 статті 9 Європейської конвенції з прав людини**

41. Військовослужбовці мають право на свободу думки, совісті та релігії, включно з правом змінювати свою релігію або переконання в будь-який час. На здійснення цього права можуть накладатися певні обмеження, зумовлені особливостями військового життя. Однак будь-яке обмеження цього права має відповідати вимогам пункту 2 статті 9 Конвенції. Не допускається дискримінація військовослужбовців за ознаками релігії або переконань.
42. У контексті обов'язкової військової служби призовники мають право отримати статус особи, яка відмовляється від несення військової служби з релігійних або інших переконань, і їм має бути надана можливість альтернативної служби цивільного характеру.
43. Фаховим військовослужбовцям має бути надана можливість залишити службу у збройних силах з релігійних або інших переконань.
44. Запити військовослужбовців на звільнення з військової служби з релігійних або інших переконань мають розглядатися протягом розумного строку. Якщо можливо, до завершення розгляду запитів такі військовослужбовці мають бути переведені для виконання обов'язків, не пов'язаних із бойовими завданнями.
45. Якщо запит на звільнення з військової служби з релігійних або інших переконань було відхилено, він має бути у подальшому переглянутий незалежним та безстороннім органом.
46. Військовослужбовців, які в законний спосіб залишили військову службу з релігійних або інших переконань, не може бути піддано дискримінації або кримінальному переслідуванню. Сам факт звернення з проханням залишити збройні сили з релігійних або інших переконань також не повинен спричиняти дискримінацію або переслідування.
47. Військовослужбовці мають бути поінформовані про права, зазначені в пп. 41–45 вище, та про доступні способи їх реалізації.

І

Військовослужбовці мають право на свободу вираження поглядів. Будь-які обмеження щодо здійснення цієї свободи мають відповідати різним вимогам пункту 2 статті 10 Європейської конвенції з прав людини

48. Право на свободу вираження поглядів включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї. Здійснення цих свобод кожною особою, зокрема й військовослужбовцями, пов'язане з обов'язками та відповідальністю. Воно може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду. Такі заходи мають бути пропорційними, не можуть застосовуватись свавільно і мають бути обґрунтовано передбачуваними.
49. Будь-які обмеження свободи вираження поглядів, передбачені у випадку реальної загрози військовій дисципліні, з огляду на те, що належне функціонування збройних сил неможливе без правових норм, розроблених для попередження її підриву з боку військовослужбовців, мають відповідати вищезазначеним вимогам. Ці обмеження можуть, зокрема, стосуватися порядку виконання військових обов'язків або збереження політичної незалежності збройних сил.

J

Військовослужбовці мають право на доступ до необхідної інформації

50. Потенційним новобранцям має бути надана повна та детальна інформація про всі аспекти призову, процес підготовки та специфічний характер зобов'язань, пов'язаних із зарахуванням на військову службу. Якщо потенційним новобранцям ще не виповнилось 18 років, ця інформація та кож має бути надана їхнім батькам або законним опікунам.
51. Колишні та чинні військовослужбовці повинні мати доступ, за запитом, до власних персональних даних, зокрема до медичної документації.
52. Чинним та, у відповідних ситуаціях, і колишнім військовослужбовцям має бути надано доступ до інформації щодо їхнього перебування під час

служби в умовах, як у минулому, так і тепер, які становили або становлять потенційну загрозу для їхнього здоров'я.

53. Водночас доступ до інформації може бути обмежено, якщо запитувані документи з об'єктивних причин становлять державну таємницю, або якщо метою обмежень є захист національної безпеки, оборони або міжнародних відносин. Такі обмеження мають бути належним чином обґрунтовані.

К

Військовослужбовці мають право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами. Будь-які обмеження реалізації цього права повинні відповідати вимогам пункту 2 статті 11 Європейської конвенції з прав людини

54. Реалізація права на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.
55. Військовослужбовці мають право вступати до незалежних організацій, які представляють їхні інтереси, і право на організацію та ведення колективних переговорів. Якщо ці права не надаються, триваюча обґрунтованість таких обмежень має переглядатись, а будь-які непотрібні та непропорційні обмеження права на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання мають бути усунені.
56. Щодо військовослужбовців не може бути вжито жодних дисциплінарних або дискримінаційних заходів лише у зв'язку з їхньою участю в діяльності законно створених військових асоціацій або профспілок.
57. Військовослужбовці мають право вступати до політичних партій, окрім випадків, коли законодавством передбачені підстави для певних обмежень. Така політична діяльність може бути заборонена відповідно до закону, зокрема якщо військовослужбовець наразі перебуває на службі.
58. Пункти 53–56 не перешкоджають запровадженню законних обмежень на реалізацію цих прав особами, що входять до складу збройних сил.

L

Військовослужбовці мають право голосувати та бути обраними

59. Будь-які обмеження виборчих прав військовослужбовців, які більше не є необхідними та пропорційними для досягнення законної мети, мають бути зняті.
60. Держави-члени можуть запроваджувати обмеження щодо проходження військової служби під час висунення військовослужбовця кандидатом на виборну посаду або, після його обрання, на час перебування на посаді.

M

Військовослужбовці мають право на шлюб

61. Військовослужбовці мають право на шлюб та вступати у цивільні партнерства нарівні з цивільними громадянами.

N

Усі військовослужбовці мають право на захист власності

62. Майно військовослужбовців, зокрема призовників, яке зберігалось під час вступу на військову службу, повинно бути повернуто після завершення служби.

O

Військовослужбовці мають бути забезпечені належним житлом

63. Житло, яке надається військовослужбовцям і їхнім сім'ям, особливо місце для сну, має забезпечувати у межах можливостей певний рівень приватності. Житло також має відповідати основним стандартам охорони здоров'я та гігієни.

Р

Військовослужбовці мають право на справедливий винагороду та пенсійне забезпечення

- 64. Кадрові військовослужбовці мають отримувати винагороду за свою працю, яка забезпечить їм гідний рівень життя. Винагорода має виплачуватися вчасно.
- 65. Чоловіки та жінки у збройних силах мають право на рівну винагороду за працю однакового характеру.
- 66. Кадрові військовослужбовці, які проходять службу на постійній основі, мають право на відповідну пенсію, яка має виплачуватися вчасно і без будь-якої дискримінації.

Q

Військовослужбовці мають право на захист гідності, охорону здоров'я та безпечні умови праці

- 67. Військовослужбовці мають право на захист їхньої гідності на роботі, включно з правом не зазнавати сексуальних домагань.
- 68. Військовослужбовці мають право на відпочинок. Наскільки це можливо, періодичний відпочинок також має бути передбачений під час військової підготовки та планування операцій. Кадрові військовослужбовці мають право на оплачувану відпустку.
- 69. Якщо військовослужбовці ймовірно перебувають або перебували у середовищі поширення епідемічних, ендемічних та інших захворювань, відповідні заходи мають бути вжиті для захисту їхнього здоров'я.
- 70. Держави-члени зобов'язані вживати відповідні заходи для того, щоб запобігати нещасним випадкам і проблемам зі здоров'ям, що виникають внаслідок військової служби, пов'язані з нею або мають місце в процесі її зокрема, зокрема шляхом мінімізації ризиків, притаманних військово-му робочому середовищу.
- 71. Військовослужбовці повинні мати доступ до медичної допомоги та право на отримання лікування.
- 72. Під час військових операцій медична допомога військовослужбовцям повинна надаватися якомога швидше.

- 73. Якщо військовослужбовці зазнають поранень під час проходження військової служби, їм має надаватися відповідна медична допомога і, за потреби, відповідні виплати. Крім того, має бути впроваджена система компенсації та, де належно, грошової допомоги у разі смерті військовослужбовців під час проходження військової служби.
- 74. Особам, які звільняються з військової служби у зв'язку з пораненням або захворюванням, яке вони отримали під час проходження служби, має надаватися доступ до відповідної системи компенсації.
- 75. Кадровим військовослужбовцям, які звільняються з військової служби, мають надаватися відповідні пільги та програми їх підготовки до цивільного життя.

R

Військовослужбовці мають право на належне і достатнє харчування

- 76. Військовослужбовцям має надаватися достатнє харчування з урахуванням, наскільки це можливо, їх віку, стану здоров'я, релігії та характеру служби.
- 77. Чиста питна вода має бути доступна військовослужбовцям завжди.

S

Військовослужбовці користуються правами та свободами без жодної дискримінації

- 78. В контексті професійної діяльності військовослужбовців, несення ними служби, а також відносно доступу до збройних сил, не допускається жодної дискримінації військовослужбовців щодо їхніх прав і свобод людини за будь-якою ознакою – статі, сексуальної орієнтації, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, приналежності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою. Принцип недискримінації не буде порушено, якщо відмінне ставлення до осіб, які перебувають в аналогічних умовах, має об'єктивне і раціональне підґрунтя для досягнення законної мети, такої як підтримка боєздатності, і якщо використані засоби є пропорційними цій меті.
- 79. Військовослужбовці мають право повідомляти про дискримінацію щодо їхніх прав та свобод до уповноважених органів державної влади.

Т

**Особливу увагу слід приділяти захисту
прав та свобод осіб віком до 18 років,
яких було прийнято на військову службу**

80. Держави-члени мають забезпечити, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил. Держави-члени, які допускають добровільний набір до їхніх національних збройних сил осіб, які не досягли 18-річного віку, щонайменше мають гарантувати щоб:
- такий набір був цілком добровільним;
 - такий набір здійснювався за умови отримання інформованої згоди батьків або законних представників цієї особи;
 - такі особи та їхні батьки або законні представники були повною мірою повідомлені про обов'язки, пов'язані з несенням такої військової служби;
 - такі особи надавали достовірні підтвердження свого віку до їх прийняття на військову службу держави.
81. Особи віком до 18 років, які перебувають у збройних силах, повинні мати право на такий захист та підтримку, які необхідні для їхнього благополуччя, і можуть висловлювати зауваження щодо свого добробуту, включно з умовами праці чи здійсненням військової служби.
82. Кожна особа віком до 18 років у складі збройних сил, має право регулярно підтримувати особисті стосунки та прямий контакт з обома чи одним зі своїх батьків чи законних представників.
83. Держави-члени мають вжити всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали безпосередньої участі у бойових діях.

У

**Військовослужбовці повинні проходити підготовку з прав
людини в збройних силах та міжнародного
гуманітарного права**

84. Військовослужбовці мають отримати навчання для підвищення їх обізнаності щодо прав людини, зокрема щодо їхніх власних прав.
85. Під час проходження навчання військовослужбовці мають бути поінформовані про те, що вони зобов'язані відмовитись від виконання явно

незаконного наказу, який становить геноцид, воєнний злочин, злочин проти людяності чи катування.

V

**Військовослужбовці повинні мати
можливість подати скаргу
до незалежного органу
щодо порушення їхніх прав людини**

86. Військовослужбовцям, які стверджують, що стали жертвами переслідувань або булінгу (цькування), має надаватися доступ до механізму подання скарг, незалежного від командної вертикалі.

Пояснювальна записка¹

*Рекомендація CM/Rec (2010) 4
щодо прав людини у збройних силах*

I. Вступ

Вихідною засадою цієї рекомендації є визнання того, що військовослужбовці не відмовляються від своїх прав людини та основоположних свобод, вступаючи до збройних сил. Попри те, що особливий характер військових обов'язків та військового життя може виправдовувати певні обмеження прав людини та основоположних свобод, які були б неприйнятними для цивільних осіб, військовослужбовці, як і будь-які інші особи, потребують поваги до своїх прав і свобод та їх захисту. Ця Рекомендація має на меті надати державам-членам конкретні вказівки щодо заходів, які варто вживати для забезпечення ситуації, в якій військовослужбовці зможуть повною мірою користуватися наданими їм правами людини та основоположними свободами.

Ця Рекомендація ґрунтується на різних текстах, ухвалених Парламентською Асамблеєю, щодо збройних сил та прав людини в збройних силах, включно з правами призовників. Вона є прямою відповіддю на Рекомендацію 1742 (2006) під назвою «Права людини у збройних силах», ухвалену Асамблеєю 11 квітня 2006 року. У цій Рекомендації Асамблея звертає увагу на низку конкретних питань, що потребують особливої уваги, зокрема на випадки жорстокого поводження, як-от булінг (цькування) та жорстокі обряди посвяти, а також на обмеження свободи об'єднання і виборчих прав, водночас закликаючи Комітет міністрів ухвалити рекомендацію, покликану гарантувати повагу до прав людини та основоположних свобод військовослужбовців.

На запит Комітету міністрів, Керівний комітет Ради Європи з прав людини (CDDH) розглянув Рекомендацію Асамблеї на своєму засіданні у жовтні 2006 року та висловив думку про доцільність підготовки рекомендації відповідно

¹ Підготовлено Секретаріатом у співпраці з Головою Робочої групи з прав людини військовослужбовців при Комітеті експертів з розвитку прав людини (DH-DEV-FA).

до пропозиції Асамблеї. CDDH наголосив на важливості цієї теми і, усвідомлюючи її складність, засвідчив готовність її розглянути. На своєму 984-му засіданні (17 січня 2007 року) Комітет міністрів надав CDDH спеціальний мандат на підготовку рекомендації.

CDDH створив робочу групу при Комітеті експертів з розвитку прав людини (DH-DEV). Робоча група з прав людини у збройних силах при DH-DEV (DH-DEV-FA) провела чотири засідання для підготовки рекомендації. Група постановила, що крім власне Рекомендації, необхідно розробити додаток до неї, який буде містити принципи, що ґрунтуються на існуючих міжнародних правових інструментах, приділяючи особливу увагу Європейській конвенції з прав людини, у світлі відповідної практики Європейського суду з прав людини, та Європейської соціальної хартії, враховуючи відповідну практику Європейського комітету з соціальних прав. CDDH затвердив запропонований текст рекомендації на своєму 69-му засіданні (24–27 листопада 2009 року) і передав його Комітету міністрів, який ухвалив рекомендацію 24 лютого 2010 року.

II. Коментарі

Загальні положення

Рекомендація заохочує уряди держав-членів забезпечити дотримання принципів, викладених у додатку до неї, у відповідному національному законодавстві та практиці щодо військовослужбовців. Ці принципи переважно ґрунтуються на Європейській конвенції з прав людини та Європейській соціальній хартії² (включаючи Переглянуту Хартію), проте також містять посилання, *inter alia*, на Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Конвенцію ООН про права дитини. Держави-члени юридично зобов'язані лише в межах ратифікованих ними міжнародних договорів, на яких ґрунтуються ці принципи. Водночас їм рекомендовано дотримуватися всіх принципів для поліпшення захисту прав людини та основоположних свобод військовослужбовців.

Урядам також слід забезпечити відповідними засобами і діями широке розповсюдження цієї Рекомендації серед військовослужбовців з метою інформування їх про належні їм права та свободи. Також має проводитися навчання з метою підвищення їхньої обізнаності щодо прав людини. Для цілей розповсюдження

² Європейську соціальну хартію (переглянуту) ратифікували такі держави: Албанія, Андорра, Вірменія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Кіпр, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Ірландія, Італія, Литва, Мальта, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Румунія, Російська Федерація (набирає чинності 1 грудня 2009 р.), Сербія, Словенія, Швеція, Туреччина та Україна. Наведені далі держави ратифікували Європейську соціальну хартію (1961), але не ратифікували переглянуту Хартію: Австрія, Хорватія, Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Греція, Ісландія, Латвія, Люксембург, Польща, Словаччина, «колишня Югославська Республіка Македонія», Сполучене Королівство.

та навчання урядам слід перекласти Рекомендацію та викладені в ній принципи мовами, відмінними від офіційних мов Ради Європи.

Щодо виконання Рекомендації, урядам держав-членів доцільно розглянути її імплементацію в рамках Комітету міністрів через два роки після її ухвалення.

Визначення терміну «військовослужбовці»

Для зручності у пояснювальній записці терміни «військовий» та «військовослужбовець» використовуються як синоніми. У широкому сенсі, без обмеження інших конкретних категорій, передбачених національним законодавством, відносини військових зі збройними силами різняться залежно від того, чи є вони кадровими військовослужбовцями (яких також називають добровольцями), призовниками чи резервістами.

Кадрові військовослужбовці вступають до лав збройних сил добровільно, обираючи військову кар'єру. Вони вступають до війська з власної волі на фіксований або невизначений термін. Характер цих відносин схожий на відносини між роботодавцем та працівником, хоч і має особливості, які насамперед стосуються військової дисципліни, ієрархії та правосуддя.

Низка країн мають у своєму розпорядженні військові резерви, що складаються з резервістів. Резервісти можуть вступати до лав збройних сил як за власним бажанням, так і в обов'язковому порядку. В деяких випадках вони є цивільними особами, а в інших прирівнюються до особового складу збройних сил, коли їх викликають на навчання або мобілізують для участі у військових діях. Протягом періодів служби у збройних силах – тобто під час обов'язкових регулярних навчань і на період мобілізації – резервісти, як і будь-які інші військовослужбовці, повинні користуватися своїми правами людини.

Натомість призовники вступають до лав збройних сил своїх країн не за власним бажанням, а внаслідок призову на обов'язкову військову службу. Відносини призовників з органами управління збройних сил по суті носять тимчасовий характер і тривають лише протягом терміну військової служби.

Усі три категорії об'єднує той факт, що на період служби у збройних силах усі вони зобов'язані дотримуватися військової дисципліни та ієрархії.

З огляду на різні типи відносин зі збройними силами, конкретний статус військовослужбовця іноді може впливати на спосіб реалізації прав людини. Дійсно, деякі права можуть бути більш вразливими до порушень залежно, наприклад, від того, чи є особа призовником або добровольцем.

Ця Рекомендація стосується реалізації прав людини та основоположних свобод військовослужбовців у контексті їхньої професійної діяльності та служби. Професійна діяльність та служба згадуються тут у зв'язку з особливостями військового життя, згідно з якими військовослужбовці зобов'язані дотримуватися військової дисципліни постійно, як під час виконання службових обов'язків, так

Загальні принципи

і поза службовим часом. Ця Рекомендація застосовується до звичайного проходження служби військовослужбовцями, незалежно від того, чи вона здійснюється на території своєї держави чи, наскільки це можливо, під час операцій за кордоном (наприклад, у рамках надання допомоги цивільного характеру у надзвичайних ситуаціях або миротворчих операцій), за умови, що Держава має достатню владу та контроль над ними. Наприклад, зобов'язання держави не піддавати своїх військовослужбовців катуванню, її зобов'язання щодо військової дисципліни або зобов'язання забезпечувати отримання збройними силами заробітної плати, харчування тощо, діють незалежно від того, де здійснюють службу військовослужбовці.

Принципи, викладені в цій Рекомендації, зосереджені на професійній діяльності та службі військових. Водночас визнається, що під час збройних конфліктів міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини є взаємодоповнюючими. А отже, держави-члени повинні, наскільки це можливо, застосовувати принципи, викладені в цій Рекомендації, до своїх збройних сил за будь-яких обставин, зокрема й під час збройних конфліктів.

Згадка про «достатню владу та контроль» передбачає, що військовослужбовці перебувають у межах юрисдикції держави, у розумінні статті 1 Конвенції та практики Суду³. Однак щодо цього слід зазначити, що відповідна практика Суду в частині юрисдикції стосується переважно дій військовослужбовців щодо цивільних осіб, а не дій органів військового керівництва щодо особового складу своїх збройних сил або дій військовослужбовців щодо інших військовослужбовців. Сфера застосування Рекомендації натомість обмежується внутрішніми аспектами прав людини та основоположних свобод військовослужбовців. Вона не охоплює зовнішні аспекти, під якими слід розуміти дотримання прав людини з боку військовослужбовців під час ведення ними своєї служби, наприклад щодо цивільних осіб. Той самий принцип було застосовано до визначення сфери застосування Посібника з прав людини та основоположних свобод військовослужбовців ОБСЄ/БДІПЛ і DCAF⁴.

³ Див., наприклад, справи «Лоїзиду проти Туреччини» (*Loizidou v. Turkey*), рішення від 18 грудня 1996 року, і «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*), рішення від 10 травня 2001 року, «Банковіч та інші проти Бельгії та 16 інших Договірних Держав» (*Bankovic and Others v. Belgium and 16 Other Contracting States*), рішення від 12 грудня 2001 року, «Ісса та інші проти Туреччини» (*Issa and Others v. Turkey*), рішення від 16 листопада 2004 року, «Марковіч та інші проти Італії» (*Markovic and Others v. Italy*), рішення від 14 грудня 2006 року, «Бехрамі проти Франції» (*Behrami v. France*) та «Сараматі проти Франції, Німеччини й Норвегії» (*Saramati v. France, Germany and Norway*), рішення від 2 травня 2007 року, «Пад та інші проти Туреччини» (*Pad and Others v. Turkey*), рішення від 28 червня 2007 року.

⁴ Див. с. 18 Посібника.

Усі військовослужбовці, у значенні наведеної вище термінології і незалежно від їхнього статусу, мають громадянські та політичні права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини (далі – Конвенція) та додатковими Протоколами, а також соціальні та економічні права, закріплені в Європейській соціальній хартії (далі – Хартія або, у відповідних випадках, Переглянута Хартія), і права, визнані іншими відповідними документами у сфері прав людини (наприклад, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права). Як уже згадувалося вище, ця рекомендація не змінює меж юридичних зобов'язань держав-членів, залежно від того, чи ратифікували вони ці документи.

Реалізація військовослужбовцями їхніх прав людини може до певної міри залежати від особливостей військового життя. Одна з головних особливостей військової служби, що відрізняє її від інших типів працевлаштування, полягає в тому, що вона ґрунтується на військовій дисципліні. Кінцевою метою військової дисципліни є забезпечення операційної ефективності збройних сил. Вона характеризується дотриманням правил поведінки, військових статутів та наказів керівництва. Отже, військова дисципліна має на меті координувати поведінку та дії військовослужбовців, а також створити основи для відносин між ними, що мають забезпечити порядок.

Стаття 15 Конвенції передбачає право на відступ договірних сторін від їхніх зобов'язань за Конвенцією в деяких виключних обставинах. Контекст, у якому може застосовуватися це положення – війна або інша суспільна небезпека, яка загрожує життю нації – надає йому особливого значення для збройних сил. Водночас слід зазначити, що жоден відступ не допускається щодо абсолютної заборони катувань (стаття 3 Конвенції), тримання в рабстві та підневільному стані (пункт 1 статті 4), принципу «ніякого покарання без закону» (стаття 7) і права не бути притягненим до суду чи покараним двічі (стаття 4 Протоколу № 7)⁵. Це, звісно, стосується також військовослужбовців. Жодні відступи від зобов'язань не можуть бути зроблені щодо права на життя (стаття 2 Конвенції), крім випадків смерті внаслідок неправомірних воєнних дій. Крім того, не допускаються відступи від зобов'язань і щодо інших прав, які передбачені іншими міжнародними договорами, наприклад Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, що застосовуються до держав-членів Ради Європи.

Визначення того, чи загрожує «суспільна небезпека» життю нації (у розумінні статті 15) і, в такому разі, наскільки далеко необхідно зайти у спробі подолати надзвичайну ситуацію, є наперед обов'язком Держав. У зв'язку з тим, що

⁵ Протокол № 7 ратифікували Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чеська Республіка, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Марино, Сербія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, «колишня Югославська Республіка Македонія», Україна.

національні органи влади безпосередньо та постійно мають справу з поточними нагальними потребами, вони загалом мають кращі можливості для вирішення як питання наявності такої надзвичайної ситуації, так і питання про характер і масштаби відступів від зобов'язань, необхідних, щоб їй запобігти, порівняно з міжнародним суддею. У цьому питанні пункт 1 статті 15 надає цим органам широкую свободу розсуду. Водночас держави не мають необмежених повноважень у цій сфері. Європейський суд з прав людини уповноважений перевіряти, чи не вийшли держави за межі, «яких вимагає гострота становища». Таким чином, межа свободи розсуду на національному рівні супроводжується наглядом Суду⁶. Так само, згідно зі статтею F Переглянутої Хартії, під час війни або іншого надзвичайного стану в державі, який загрожує життю нації, будь-яка Сторона може вжити заходів, які відступають від її зобов'язань за цією Хартією, виключно в тих межах, які зумовлені гостротою становища.

З огляду на те, що мета цієї Рекомендації полягає в наданні державам-членам практичних настанов щодо забезпечення дотримання прав людини, наведені далі принципи були розроблені не лише з урахуванням практики Суду та Європейського комітету з соціальних прав, але й з метою врегулювання питань, які мають практичне значення для військовослужбовців і які, можливо, ще не охоплюються судовою практикою.

A

Військовослужбовці мають право на життя

Попри те, що під час певних небезпечних операцій військовослужбовці піддаються особливому ризику загибелі, вони не мають потрапляти в ситуації, коли їхнє життя безпідставно наражається на ризик без чіткої та законної військової мети. А отже, органи військового керівництва зобов'язані вживати розумних заходів для забезпечення того, щоб військова підготовка, планування операцій та застосована техніка безпідставно не ставили під загрозу життя військовослужбовців. Також повинні вживатися розумні заходи для забезпечення належного доступу військовослужбовців до медичної допомоги у випадках, коли їхнє життя перебуває під загрозою. Ступінь небезпеки для таких військовослужбовців, а також засоби, доступні органам військового керівництва для її усунення, безсумнівно, є елементами, які можуть братися до уваги під час вжиття цих заходів.

Крім того, стаття 2 Конвенції за певних чітко визначених обставин може покладати на Державу позитивний обов'язок вживати практичних превентивних заходів для захисту особи від дій інших осіб або, в окремих випадках, від неї самої. Суд підтвердив, що цей загальний принцип застосовується також у військовому

⁶ «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom), рішення від 18 січня 1978 року.

контексті⁷. У межах свого загального обов'язку держави повинні забезпечити наявність належних нормативних положень для захисту військовослужбовців, які можуть зазнавати ризиків, притаманних військовій службі. Суд неодноразово визнавав цей аспект щодо призовників, для яких це має особливе значення з огляду на обов'язковий характер військової служби. Так, у справі «Атаман» (Ataman) Суд постановив, що органи влади зобов'язані проявити особливу обачність при поводженні з військовим із психологічними розладами.

Якщо стверджується, що органи військового керівництва не виконали свій обов'язок щодо захисту життя особи, зокрема військовослужбовців, необхідно визначити, чи органи влади знали або повинні були знати про існування реальної та безпосередньої загрози життю особи і, якщо про таку загрозу було відомо, чи вжили вони відповідних заходів для захисту життів осіб, які перебували у межах їхньої юрисдикції⁸. У справі «Кілінч» (Kilinç) щодо вчинення самогубства призовником Суд встановив, що органи влади не змогли заперечити, що знали про серйозні психологічні проблеми призовника, і зазначив, що не існує військових правил, які регулювали б такі ситуації. Відтак Суд дійшов висновку, що органи влади не виконали свій обов'язок захистити призовника, а отже, мало місце порушення статті 2. Крім того, Суд встановив, що Держава відповідальна за самогубство призовника, оскільки він не отримав відповідної психіатричної допомоги, а його психічний стан не було враховано, коли його було відправлено на військову службу і довірено зброю, яку він пізніше використав для позбавлення себе життя⁹.

З іншого боку, органи влади не відповідають за ті випадки, коли вони не могли знати про існування такого ризику. У справі «Явуз» (Yavuz) щодо вбивства з особистих причин одного військовослужбовця іншим, які перебували у тому самому званні, було визнано, що органи влади не є відповідальними за його смерть, оскільки не було доведено, що вони знали або могли знати про існування реальної та безпосередньої загрози життю потерпілого¹⁰.

Безпосереднім наслідком захисту права на життя є обов'язок провести ефективне розслідування, щоб суд міг з'ясувати обставини, що призвели до смерті особи. Розслідування має відповідати чотирьом вимогам, щоб вважатись ефективним:

- Розслідування має бути незалежним, особливо якщо є сумніви щодо обставин смерті особи. У справі «Сальгін» (Salgin)¹¹ за фактом смерті

⁷ «Атаман проти Туреччини» (Ataman v. Turkey), рішення від 27 квітня 2006 року, п. 54; див. також справу «Кілінч та інші проти Туреччини» (Kilinç and Others v. Turkey), рішення від 7 червня 2005 року, п. 40.

⁸ «Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. United Kingdom), рішення від 28 жовтня 1998 року, п. 115.

⁹ «Кілінч та інші проти Туреччини» (Kilinç and Others v. Turkey), рішення від 7 червня 2005 року.

¹⁰ «Явуз проти Туреччини» (Yavuz v. Turkey), рішення від 25 травня 2000 року.

¹¹ «Сальгін проти Туреччини» (Salgin v. Turkey), рішення від 20 травня 2007 року.

призовника під час несення ним військової служби Суд постановив, що процесуальний захист права на життя має передбачати незалежне розслідування в тій чи іншій формі, щоб встановити обставини смерті та відповідальних у справах, подібних до цієї¹². Особи, відповідальні за проведення розслідування, мають бути незалежними від тих, хто причетний до відповідних подій¹³.

- Обов'язок держави частково полягає у створенні законодавчої бази та адміністративного механізму для ефективного захисту, включно з відповідними процедурами збору доказів для встановлення дисциплінарної або кримінальної відповідальності, зокрема, командирів різних рівнів¹⁴.
- Додатково, існує вимога оперативності та розумних строків, особливо щодо розслідувань випадків смерті, яка настала внаслідок застосування сили військовослужбовцями¹⁵. «Оперативність» означає, що розслідування має починатися у максимально короткий термін після смерті, а «розумні строки» передбачає, що розслідування не має бути надмірно тривалим. Якщо смерть настала внаслідок застосування сили, Суд визнав, що негайне проведення розслідування органами влади є важливим для забезпечення громадської впевненості, що державні органи дотримуються принципу верховенства права та забезпечують превенцію будь-яких ознак змови або терпимості до незаконних дій¹⁶.
- Крім того, необхідно забезпечити наявність суттєвого громадського контролю за ходом розслідування та його результатами, щоб забезпечити відповідальність як на практиці, так і в теорії. Ступінь відкритості розслідування для громадськості може залежати від обставин конкретної справи, проте мінімальною вимогою є те, що найближчий родич потерпілого має бути залученим до процесу тією мірою, яка необхідна для захисту його законних інтересів¹⁷. Фактично, у справі «Сальгін» (Salgin) Суд дійшов висновку, що виключення батька жертви з процесу розслідування призвело до його неефективності.

Розслідування також має бути ретельним. Згідно з висновком Суду, це означає, що органи влади «завжди мають докладати всіх зусиль, щоб з'ясувати обставини і не покладатися на поспішні та необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи або використовувати такі висновки для обґрунтування своїх рішень»¹⁸.

¹² Там само, п. 86.

¹³ «Маккерр проти Сполученого Королівства» (McKerr v. UK), рішення від 4 травня 2001 року, п. 112.

¹⁴ «Кілінч та інші проти Туреччини» (Kilinç and Others v. Turkey), op.cit, п. 41.

¹⁵ Див., наприклад, справу «Г'ю Джордан проти Сполученого Королівства» (Hugh Jordan v. the United Kingdom), рішення від 4 серпня 2001 року.

¹⁶ «Келлі та інші проти Сполученого Королівства» (Kelly and Others v. UK), рішення від 4 травня 2001 року, п. 97.

¹⁷ «Маккерр проти Сполученого Королівства» (McKerr v. UK), op.cit, п. 115.

¹⁸ «Зелілоф проти Греції» (Zelilof v. Greece), рішення від 24 травня 2007 року, п. 56.

Вкрай важливо, щоб держави-члени вжили заходів для заохочення військовослужбовців повідомляти про будь-які випадки булінгу (цькування) або переслідування, які прямо або опосередковано призводять до смерті інших військовослужбовців або створюють загрозу для їхнього життя. Для захисту осіб, які заявили про таке поведіння, від тиску з боку оточення або вищого командування, особливо важливо, щоб держави-члени створили законодавчу або адміністративну базу для захисту цих осіб від переслідувань для вжиття будь-яких відповідних заходів у інтересах правосуддя.

Суд постановив, що, з огляду на те, що Протокол № 6 ратифікували всі держави-члени, крім однієї, яка застосовує мораторій, смертна кара у мирний час нині розглядається як неприйнятна форма покарання, несумісна зі статтею 2 Конвенції. Враховуючи те, що дедалі більше держав-членів ратифікують Протокол № 13, це свідчить про чітку тенденцію до повного скасування смертної кари, включаючи період війни¹⁹.

В

Жодного військовослужбовця не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню

Заборона катування, а також нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведіння або покарання має абсолютний характер згідно з Конвенцією (стаття 3). Держави за жодних обставин не можуть вдаватися до такого поведіння або виправдовувати його. Крім того, вони повинні вживати заходів для захисту військовослужбовців від такого поведіння у збройних силах. Держави повинні забезпечити, щоб військова служба проходила в умовах, сумісних із повагою до людської гідності, а процедури та методи військової підготовки не піддавали військовослужбовців стражданню чи труднощам, інтенсивність яких перевищує неминучий рівень обмежень, притаманних військовій дисципліні. Також, з огляду на практичні вимоги служби, їхнє здоров'я та добробут повинні належним чином забезпечуватися, inter alia, шляхом надання необхідної медичної допомоги²⁰.

На жаль, булінг (цькування), фізичне насильство, жорстокі обряди посвяти, переслідування, приниження та інші форми жорстокого поведіння досі поширені у деяких збройних силах. Регулярно надходять повідомлення про випадки жорстокого поведіння, особливо щодо новобранців, як призовників, так і кадрових військових. Окремі категорії осіб є більш вразливими до жорстокого

¹⁹ Протокол № 6 ЄКПЛ був ратифікований усіма державами-членами, крім Російської Федерації, яка застосовує мораторій. Протокол № 13 був ратифікований 40 державами-членами, крім Вірменії, Італії, Латвії, Польщі та Іспанії, які його підписали, а також Азербайджану та Російській Федерації, які його ще не підписали.

²⁰ «Чембер проти Росії» (Chember v. Russia), рішення від 3 липня 2008 року.

поводження за ознаками статі, сексуальної орієнтації, етнічного походження чи релігії, що потребує особливої уваги. Ця неприйнятна ситуація вимагає рішучих дій з боку органів державної влади для морального засудження такого поведіння та притягнення до відповідальності і покарання винних.

Щодо визначення катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведіння чи покарання, Суд вважає, що для встановлення порушення статті 3 Конвенції жорстоке поведіння має досягти мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як характер і контекст такого поведіння, спосіб та методи, в яких виражається таке поведіння, його тривалість, фізичні та психічні наслідки, а також, у деяких випадках, стать, вік та стан здоров'я постраждалої особи²¹. Зокрема, Суд визначив основні елементи, що становлять катування, включно із заподіянням сильного душевного або фізичного болю чи страждання, умисний характер такого заподіяння та наявність конкретної мети, такої як отримання інформації, покарання чи залякування. Дії, які мали на меті викликати в особі почуття страху, страждання і меншовартості, а відтак принизити та зневажити її, ймовірно, зломити особу чи її фізичний і моральний опір, є достатньо серйозними, щоб прирівнюватися до нелюдського і такого, що принижує гідність, поведіння.

Як і у випадку зі статтею 2 Конвенції, Суд постановив, що держави також мають проводити незалежне та ефективне розслідування у разі повідомлення про випадки такого жорстокого поведіння. Це розслідування має бути об'єктивним, безстороннім і незалежним від командної вертикалі. Таке розслідування має бути оперативним і здатним призвести до встановлення та відповідного покарання винних осіб з метою уникнення безкарності. Якщо такі практики, як обряди посвяти, булінгу (цькування) чи переслідування прирівнюються до порушення статті 3 Конвенції, винні особи мають бути притягнуті до відповідальності та відповідним чином покарані. Потерпілим від порушення цієї статті має бути надано доступ до ефективних засобів правового захисту. Скарги про те, що мало місце таке поведіння, мають бути «обґрунтованими», тобто явно необґрунтовані скарги не потребують проведення повноцінного розслідування. Крім того, з огляду на поодинокі випадки або практики жорстокого поведіння, які випливають з булінгу (цькування), жорстоких або принизливих обрядів посвяти та переслідувань з боку вищого командування збройних сил, надзвичайно важливо, щоб держави-члени вживали необхідних практичних заходів для заохочення військовослужбовців повідомляти про таку недопустиму поведінку.

Для захисту осіб, які повідомили про таке поведіння, від тиску з боку оточення або вищого командування, особливо важливо, щоб держави повинні передбачити правові або адміністративні механізми запобігання будь-яким формам переслідування чи помсти. Повідомлення про жорстоке поведіння, яке має

²¹ «Ірландія проти Сполученого Королівства» (*Ireland v. the United Kingdom*), рішення від 18 січня 1978 року, п. 162; «Сьоринг проти Сполученого Королівства» (*Soering v. UK*), рішення від 7 липня 1989 року, п. 100.

місце в збройних силах, також має важливе значення для забезпечення більшої прозорості щодо таких випадків та розслідувань, які проводяться у зв'язку з ними.

Жорстоке поведіння часто має місце, коли осіб позбавляють їхньої свободи, про що свідчить широка практика Суду. Отже, держави мають вживати конкретні заходи для забезпечення того, щоб військовослужбовці, які перебувають під вартою, не піддавалися поведінню, яке суперечить статті 3. Крім того, Європейський комітет із запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню (ЄКЗК) розробив стандарти щодо умов тримання під вартою, які є особливо актуальними²².

Військовослужбовці не можуть бути присилувані виконувати примусову чи обов'язкову працю

Пункт 3 статті 4 Конвенції зазначає: «Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється: ... b. на будь-яку службу військового характеру або – у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, – службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби». Колишня Європейська комісія з прав людини дійшла висновку, що відмова військових органів звільнити чотирьох молодих осіб, які, будучи неповнолітніми, погодилися служити дев'ять років у британській морській піхоті, до закінчення цього строку не становила «підневільного стану», з огляду на згоду їхніх батьків на вступ до служби²³.

Відмінності у тривалості альтернативної служби для осіб, які відмовляються від несення військової служби з релігійних або інших переконань, які не можуть бути об'єктивно виправдані, можуть становити дискримінацію, що порушує статтю 14 Конвенції²⁴. Крім того, Європейський комітет з соціальних прав постановив, що тривалість служби цивільного характеру на 18 місяців довша, ніж тривалість відповідної військової служби, є надмірною і такою, що прирівнюється до непропорційного обмеження «права працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає», а отже, порушує пункт 2 статті 1 Хартії²⁵.

²² <http://www.cpt.coe.int/en/docsstandards.htm>

²³ «W., X., Y. i Z. проти Сполученого Королівства» (*W., X., Y. and Z. v. the United Kingdom*), рішення від 19 липня 1968 року.

²⁴ Див., наприклад, справи «Аутіо проти Фінляндії» (*Autio v. Finland*), Європейська комісія з прав людини, 6 грудня 1991 року, *Рішення та звіти*, том 72, 1991, с. 245, і «Ранінен проти Фінляндії» (*Raninen v. Finland*), Європейська комісія з прав людини, 7 березня 1996 року, *Звіти про рішення та ухвали*, том 8, 1997, с. 2821–22, п. 55.

²⁵ «Квакерська рада з європейських справ (QCEA) проти Греції» (*Quaker Council for European Affairs (QCEA) v. Greece*), п. 25, див. також висновки Комітету ООН з прав людини у справі «Ярвінен проти Фінляндії» (*Jarvinen v. Finland*) (25 липня 1990 року) і «Фоен проти Франції» (*Foin v. France*) (3 листопада 1999 року).

Той факт, що особа, яка вступає до лав збройних сил, добровільно чи за призовом, зобов'язується виконувати накази, не означає, що військове керівництво може використовувати її послуги в особистих цілях. У період надзвичайної ситуації або стихійного лиха, такого як повінь, військовослужбовці можуть бути залучені до бригад екстреної медичної допомоги або підрозділів цивільної поліції, але загалом військовослужбовці, особливо призовники, зобов'язані виконувати лише ті завдання, які за ними офіційно закріплені, або допоміжні завдання, пов'язані з їхнім званням.

У випадках, передбачених умовами служби у збройних силах, відтермінування дати звільнення військовослужбовця для виконання обов'язку відповідно до затверджених правил щодо підготовки чи інших навчальних курсів, або з виняткових оперативних причин не буде вважатись необґрунтованим обмеженням його права на звільнення.

Щодо покладення необґрунтовано тривалих термінів служби, Європейський комітет з соціальних прав визнав, що положення законодавства, які дозволяють відмовити фаховим офіцерам, які пройшли кілька періодів навчання, у дозволі на звільнення зі служби на термін до двадцяти п'яти років, є порушенням пункту 2 статті 1 Хартії, згідно з якою Сторони зобов'язані захищати право працівника заробляти собі на життя професією, яку він вільно обирає. Це формулювання забезпечує захист від примусової праці, яку Комітет розуміє як «примус будь-якого працівника до виконання роботи всупереч його бажанню та без його вільно вираженої згоди»²⁶.

²⁶ Висновки III, с. 5.

D

Військова дисципліна має ґрунтуватись на справедливому підході і передбачати процесуальні гарантії

Одна з головних особливостей військової служби, що відрізняє її від інших типів зайнятості, полягає в тому, що вона ґрунтується на військовій дисципліні. Кінцевою метою військової дисципліни є забезпечення операційної ефективності збройних сил. Вона характеризується дотриманням правил поведінки, військових статутів та наказів керівництва. Отже, військова дисципліна має на меті координувати поведінку та дії військовослужбовців, а також створити основу для відносин між ними, що буде забезпечувати порядок. Військова дисципліна тісно пов'язана з ієрархічною структурою збройних сил – ланцюгом командування – і тим фактом, що військовослужбовці зобов'язані виконувати накази, які віддаються вищими за званням або старшими офіцерами, без обговорення. Невиконання наказів або недотримання чинних військових статутів та правил поведінки зазвичай становить дисциплінарне правопорушення.

Суд вже встановив, що існування системи військової дисципліни, яка за своєю суттю передбачає можливість накладення на певні права та свободи військовослужбовців обмежень, що не можуть бути застосовані до цивільних осіб, саме по собі не суперечить зобов'язанням Держав за Конвенцією²⁷.

Системи військової дисципліни неминуче відрізняються залежно від країни, оскільки вони ґрунтуються на усталених національних військових традиціях. Держави часто розглядають ці військові традиції як характерну рису своєї національної ідентичності, не в останню чергу тому, що збройні сили вважаються гарантом цілісності держави. Суд визнав, що кожна держава має право створити власну систему військової дисципліни й користуватися в цьому питанні певною свободою розсуду, як це часто буває, коли системи суттєво відрізняються залежно від держави²⁸. Водночас дисциплінарним проступком може визнаватися лише така поведінка, яка здатна становити загрозу військовій дисципліні, порядку, безпеці чи захищеності. Суворість покарання завжди має бути чітко пропорційною характеру правопорушення. Колективне покарання, яке за своєю суттю передбачає застосування санкцій до осіб, які не вчинили жодного правопорушення, має бути заборонене.

Військова дисципліна має регулюватися правовими нормами, особливо в частині закріплення дисциплінарних правопорушень та відповідних покарань. Це відображає принцип, відповідно до якого не може бути покарання без закону, і має на меті запобігти свавільному застосуванню дисциплінарних стягнень. Правова база повинна визначати процедури дисциплінарного провадження,

²⁷ «Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and others v. the Netherlands*), рішення від 8 червня 1976 року, п. 57.

²⁸ Там само, пп. 57–59.

види та строки дисциплінарних стягнень, а також органи, уповноважені їх накладати.

Для ефективного захисту потерпілих від насильства у збройних силах вкрай важливо негайно повідомляти про поведінку, яка суперечить військовій дисципліні та етиці, і проводити невідкладне розслідування, щоб якомога швидше зібрати докази та притягнути винних до відповідальності.

Щодо дисциплінарних слухань, відповідно до статті 6 Конвенції, кожен обвинувачений має бути належним чином поінформований про обвинувачення на момент пред'явлення обвинувачення або початку дисциплінарного провадження. Дисциплінарне правопорушення, за вчинення якого особа була притягнута до відповідальності, має відповідати правопорушенню, що було викладено у його обвинуваченні. У випадках, коли застосовується стаття 6, всі гарантії, передбачені цим положенням, мають бути забезпечені. Також має бути надана можливість оскаржити рішення в органі вищої інстанції, незалежному від командної вертикалі.

Е

Військовослужбовці мають право на свободу та особисту недоторканність

Стаття 5 Конвенції гарантує право кожного на свободу та особисту недоторканність і закріплює права осіб, яких було арештовано або затримано відповідно до пункту 1 статті 5. Попри те, що статтею 5 Конвенції прямо не передбачено право на доступ до адвоката після арешту та під час тримання під вартою, Суд постановив, що пункт 4 статті 5 щодо права оскаржувати законність затримання передбачає, що особа, яка перебуває під вартою, повинна мати доступ до правової допомоги. Ці положення згадуються в кількох інших документах. Наприклад, правило 23.1 переглянутих Європейських пенітенціарних правил Ради Європи встановлює, що «[в]сі ув'язнені мають право на отримання правової допомоги, і адміністрація пенітенціарної установи зобов'язана надати розумні можливості для отримання доступу до такої допомоги»²⁹. Це право також має бути закріплене у національному законодавстві та поширюватися на військовослужбовців, яких було затримано. Крім того, такі особи мають користуватися правом на спілкування зі своїм адвокатом в умовах повної конфіденційності або принаймні в умовах, що виключають можливість прослуховування чи

²⁹ Див. Рекомендацію Rec(2006)2 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи щодо Європейських пенітенціарних правил. Див. також Основні принципи ООН стосовно ролі юристів, Збірник принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню у будь-якій формі.

підслуховування третіми особами³⁰. Згідно з правилом 23.4 Європейських пенітенціарних правил, будь-яке спілкування з правових питань між ув'язненими і їхніми юристами має бути конфіденційним. Втім, це право може бути припинене чи обмежене за виняткових обставин визначених законом, «коли, на думку судового чи іншого органу, це необхідно для підтримання безпеки та порядку»³¹. Військовослужбовці, які утримуються під вартою, також повинні мати право вимагати медичного огляду лікарем та право на повідомлення третьої особи за їхнім вибором про факт затримання³².

Щодо права на компенсацію за незаконний арешт або тримання під вартою, якщо у відповідній державі не існує ефективного права на відшкодування за період тримання під вартою, який було визнано таким, що порушує положення статті 5, незаконно затримана особа має право на компенсацію відповідно до пункту 5 цієї статті³³.

Військова служба сама собою не становить позбавлення свободи у розумінні Конвенції, а досить широкі обмеження свободи пересування військовослужбовців зумовлені особливими вимогами військової служби. Крім того, кожна Держава має право створити власну систему військової дисципліни й користуватися певною свободою розсуду в цьому питанні³⁴. Декілька Держав зробили застереження щодо статті 5 про застосування дисциплінарних правил у збройних силах³⁵. Попри те, що військова дисципліна може передбачати короткі періоди тримання під вартою як покарання, Суд зазначив, що «військова дисципліна... не виходить за межі сфери застосування пункту 1 статті 5»³⁶.

Питання про те, чи позбавлення свободи, якого зазнав військовослужбовець, суперечить статті 5, розглядається Судом по-різному в кожному окремому випадку, з огляду на конкретні обставини та вимоги військового життя. Водночас для того, щоб відповідати положенням пункту 1 статті 5, затримання має відповідати певним критеріям, які були нагадані у справі «Енгель» (Engel): позбавлення свободи має ґрунтуватися на рішенні суду; це рішення має бути винесене компетентним судом, який має необхідні повноваження для розгляду справи, є

³⁰ Див. принцип 18(4) Збірника принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню у будь-якій формі: «Побачення особи, яку було затримано або ув'язнено, з її адвокатом можуть мати місце в умовах, що дають посадовій особі правоохоронних органів змогу бачити їх, але не чути».

³¹ Принцип 18(3) Збірника принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню у будь-якій формі.

³² Див. стандарти ЄКЗК (CPT/Inf/E(2002)1 – ред. 2006, п. 36.

³³ Див., наприклад, справи «Гуд проти Сполученого Королівства» (Hood v. UK), рішення від 18 лютого 1999 року, «Стівен Джордан проти Сполученого Королівства» (Stephen Jordan v. UK), рішення від 14 березня 2000 року, і «Томпсон проти Сполученого Королівства» (Thompson v. UK), рішення від 15 червня 2004 року. Див. також справу «Читаєв і Читаєв проти Росії» (Chitayev and Chitayev v. Russia), рішення від 18 липня 2007 року, п. 192.

³⁴ Там само, п. 59.

³⁵ Вірменія, Азербайджан, Чеська Республіка, Франція, Молдова, Португалія, Російська Федерація, Словаччина, Іспанія та Україна.

³⁶ «Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and others v. the Netherlands), op.cit, п. 57.

незалежним від органів виконавчої влади і надає відповідні судові гарантії. Крім того, формулювання «забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом», яке міститься в підпункті «b» пункту 1 статті 5, стосується лише випадків, у яких закон дозволяє затримання особи з метою примусу її до виконання конкретного обов'язку. Відповідно, для того, щоб бути виправданим у розумінні підпункту «b» пункту 1 статті 5, затримання не повинне мати характеру покарання.

Відповідно до пункту «b» статті 37 Конвенції ООН про права дитини, затримання військовослужбовців, які не досягли 18-річного віку, може використовуватися лише як крайній захід і протягом якомога коротшого можливого періоду часу. Крім того, відповідно до правила 35.4 Європейських пенітенціарних правил і пункту 2 статті 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, військовослужбовці до 18 років, які перебувають у пенітенціарній установі, повинні утримуватися окремо від дорослих, якщо не буде визнано, що це суперечить найкращим інтересам неповнолітніх. Пакт також передбачає, що неповнолітні правопорушники мають утримуватися за такого режиму, що відповідає їх віку і правовому статусу – цей аспект слід враховувати у контексті військової служби.

Згідно з пунктом 2 статті 5 Конвенції, кожен, хто перебуває під арештом, має бути негайно проінформований про підстави його затримання і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього. Це стосується й військовослужбовців. У справі «Бойл» (Boyle) Суд визнав, що «завжди бажано», щоб затриманому, який був усно поінформований про підстави затримання, пізніше було надано письмову копію цих підстав³⁷. Окрім інформування про підстави затримання та будь-які висунуті проти них обвинувачення, військовослужбовців також слід поінформувати про їхні процесуальні права під час арешту.

У справі «Де Йонг, Бальєт і ван ден Брінк» (De Jong, Baljet and van den Brink) Суд підкреслив важливість того, щоб кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 статті 5 Конвенції, негайно постав перед судовим органом, що передбачено пунктом 3 статті 5. Суд додав, що питання оперативності має оцінюватися відповідно до особливостей кожної справи, враховуючи вимоги військової служби та військового правосуддя³⁸.

Крім того, хоча питання «невідкладності» оцінюється з урахуванням особливостей кожної справи, значення, яке надається таким особливостям, не може плутатися таким чином, щоб нівелювати саму сутність гарантії, передбаченої статтею 5 § 3, тобто обов'язок держави забезпечити або невідкладне звільнення особи, або її невідкладне доставлення до судового органу³⁹. Для допомоги у визначенні слова «невідкладно» Суд послався на французький текст

³⁷ «Бойл проти Сполученого Королівства» (Boyle v. UK), рішення від 8 січня 2008 року, п. 38.

³⁸ «Де Йонг, Бальєт і ван ден Брінк проти Нідерландів» (De Jong, Baljet and van den Brink v. the Netherlands), рішення від 22 травня 1984 року, п. 52.

³⁹ «Костер проти Нідерландів» (Koster v. Netherlands), рішення від 28 листопада 1991 року, п. 24.

Конвенції, в якому використовується слово «aussitot» з його «обмежувальним значенням нагальності», а отже, рівень гнучкості, яким наділене це поняття, обмежений⁴⁰. У справі «Костер» (Koster) Суд зазначив, що спеціальні військові маневри не виправдовують п'ятиденну затримку в передачі призовника, якого тримали під вартою, до суду⁴¹. У справі про тримання під вартою призовників, яких обвинувачували у вчиненні військових кримінальних правопорушень⁴², Суд встановив, що терміни ув'язнення шість, сім та одинадцять днів, відповідно, перевищували межі, встановлені пунктом 3 статті 5, навіть з огляду на вимоги військової служби та військового правосуддя.

Суд або судовий орган, перед яким має невідкладно постати військовослужбовець, якого затримано, повинен бути компетентним, тобто уповноваженим законом здійснювати судову владу та бути незалежним від органів виконавчої влади та сторін⁴³.

Пункт 4 статті 5 Конвенції передбачає, що кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. Habeas corpus слід вважати окремим правом, яке має бути захищене у належному кримінальному процесу. Гарантія здійснення цього права також має бути частиною виключної юрисдикції компетентного безстороннього суду.

У пункті 1 статті 5 закріплено вичерпний перелік допустимих форм позбавлення свободи. Попри те, що дисциплінарне покарання або захід, який може прирівнюватися до позбавлення свободи цивільної особи, не обов'язково мають цю характеристику відносно військовослужбовця, таке дисциплінарне покарання або захід «все одно підпадають під дію статті 5, якщо вони набувають форми обмежень, які очевидно відхиляються від звичайних умов життя у збройних силах Договірних Держав. Для того щоб встановити, чи це дійсно так, потрібно врахувати цілу низку факторів, таких як характер, тривалість, наслідки і спосіб виконання цього покарання або заходу»⁴⁴. Тому взяття солдата під охорону його командиром на 21 день за непокору військовим наказам не прирівнювалося до затримання з метою забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом, у розумінні підпункту «b» пункту 1 статті 5, якщо військовослужбовця було взято під арешт за непокору військовій дисципліні у зв'язку з його поведінкою в минулому, а отже, мало характер покарання⁴⁵.

Військовослужбовці мають право на перегляд судом законності рішення про їхнє затримання. За обставин, коли такий перегляд здійснено, Суд наголосив, що

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само, п. 25.

⁴² «Де Йонг, Бальєт і ван ден Брінк проти Нідерландів» (De Jong, Baljet and van den Brink v. Netherlands), op.cit.

⁴³ Там само, п. 47.

⁴⁴ Там само, п. 59.

⁴⁵ «А.Д. проти Туреччини» (A.D. v. Turkey), рішення від 22 грудня 2005 року.

для відповідності вимогам законності, покарання у вигляді тримання під вартою може бути належним чином призначене судом лише у рамках системи, яка є незалежною від органів виконавчої влади та забезпечує відповідні судові гарантії. У справі «Дакоста Сілва проти Іспанії» (*Dacosta Silva v. Spain*)⁴⁶ Суд зазначив, що безпосередній керівник Іспанської національної гвардії, який призначив заявнику шестиденний домашній арешт за самовільне залишення місця служби, не був незалежним, і постановив, що «оскільки дисциплінарне провадження проводилося безпосереднім керівником, воно не забезпечувало судових гарантії, передбачених підпунктом «а» пункту 1 статті 5».

Ще одним важливим фактором, який слід враховувати, є «безпосередні обставини» ситуації затриманого. У справі «Енгель» (*Engel*) Суд зазначив, що «арешт із м'яким режимом», під час якого військовослужбовці хоч і перебували під домашнім арештом або в приміщенні свого підрозділу, але не були ув'язнені, і продовжували виконувати свої обов'язки, не становив позбавлення свободи. Те саме стосувалося й «арешту з посиленням режимом» тривалістю 12 днів, застосованого щодо іншого заявника, який хоч і не міг залишати місце відбування арешту, але був ув'язнений. З іншого боку, арешт із суворим режимом, під час якого військовослужбовці відбували покарання, будучи цілодобово замкненими в камері, і, відповідно, не допускалися до виконання своїх звичайних обов'язків, було визнано позбавленням свободи.

F

Військовослужбовці мають право на справедливий суд

Принцип права кожного, включно з військовослужбовцями, на справедливий суд відображає гарантії згідно зі статтею 6 Конвенції, які полягають у тому, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Поняття «права та обов'язки цивільного характеру» та «кримінальне обвинувачення» мають автономне значення згідно з Конвенцією: Суд не обов'язково буде дотримуватись визначень за національним законодавством понять «цивільний» або «кримінальний». Водночас національне законодавство не ігнорується. У своїй практиці Суд розробив докладні критерії визначення понять «цивільне право» або «обов'язок». Щодо кримінальних обвинувачень, Суд враховує чотири різних критерії для визначення того, що обвинувачення є «кримінальним»: класифікація за національним законодавством (проте цей критерій не є остаточним); характер положення, яке визначає правопорушення (положення, яке поширюється на всіх, а не на окрему групу людей, скоріш за все має

⁴⁶ «Дакоста Сілва проти Іспанії» (*Dacosta Silva v. Spain*), рішення від 2 листопада 2006 року, пп. 43 і 44.

кримінальний, а не дисциплінарний характер); мета покарання (чи є воно суто адміністративним чи дійсно кримінальним); характер і тяжкість покарання (позбавлення свободи зазвичай вважається таким, що має кримінальний характер). Суд визначив термін «обвинувачення» як офіційне повідомлення, надане особі компетентними органами, в якому міститься твердження про те, що вона обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення.

Після визначення цивільного права чи обов'язку або кримінального обвинувачення військовослужбовець користується низкою гарантії, частина яких виходить по суті зі статті 6, а решта розроблені у межах юриспруденції Суду⁴⁷. До гарантії, прямо викладених у статті 6, належить розгляд справи впродовж розумного строку та розгляд незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону.

До додаткових гарантії, розроблених у рамках юриспруденції Суду, належить:

- право звернутись до суду: кожен має право звертатися до суду з позовом стосовно своїх цивільних прав та обов'язків. Це право не є абсолютним і може бути обмежене, якщо обмеження переслідують законну мету, а використані засоби є розумно пропорційними встановленій меті, однак такі обмеження не мають завдавати шкоду суті права або створювати конфлікт з іншими правами, закріпленими в Конвенції;⁴⁸
- право особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, мовчати або не давати показань на підтвердження її вини;⁴⁹ це право не є абсолютним, і за певних обставин із мовчання обвинуваченого під час допиту або судового розгляду можуть робитися несприятливі висновки⁵⁰, однак Суд також встановив, що суддя повинен давати присяжним належні настанови щодо вирішення питання про можливість робити такі висновки;⁵¹
- право на рівність сторін (тобто кожен має право брати участь у провадженні за таких умов, які не ставлять його в менш сприятливе становище порівняно з опонентом)⁵² і на змагальний судовий розгляд (що означає, що сторони повинні мати можливість ознайомитися з наданими доказами та поданими зауваженнями)⁵³.

⁴⁷ Деякі держави зробили застереження щодо статті 6 про військову дисципліну: Азербайджан, Чеська Республіка, Франція, Словаччина та Іспанія.

⁴⁸ Див., наприклад, справу «Голдер проти Сполученого Королівства» (*Golder v. the United Kingdom*), рішення від 21 лютого 1975 року.

⁴⁹ «Функе проти Франції» (*Funke v. France*), рішення від 25 лютого 1993 року, п. 44.

⁵⁰ «Джон Мюррей проти Сполученого Королівства» (*John Murray v. the United Kingdom*), рішення від 8 лютого 1996 року.

⁵¹ Див. справу «Кондрон проти Сполученого Королівства» (*Condron v. the United Kingdom*), рішення від 2 травня 2000 року.

⁵² Див., наприклад, справу «Де Гаєс та Гійселс проти Бельгії» (*De Haes and Gijssels v. Belgium*), рішення від 24 лютого 2007 року.

⁵³ «Руїз Матеос проти Іспанії» (*Ruiz-Mateos v. Spain*), рішення від 23 червня 1993 року, п. 63.

Попри те, що судові рішення завжди мають проголошуватися публічно, пункт 1 статті 6 може виправдати деякі обмеження права на відкрите слухання: преса і громадськість можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Військовослужбовці, яких обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення у розумінні Конвенції, вважаються невинуватими доти, доки їхню вину не буде доведено. Цей принцип безпосередньо стосується прав, що закріплені в пункті 2 статті 6 Конвенції та є чинними для кожного, хто обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, а також у тих цивільних справах, які Суд вважає кримінальними у розумінні Конвенції, таких як певні професійні дисциплінарні провадження. Ця гарантія в принципі означає, що тягар доведення покладається на сторону обвинувачення.

Військовослужбовці, яких обвинувачують у вчиненні кримінального правопорушення, мають право на розгляд справи відповідно до статті 6, і за цих обставин користуються щонайменше такими гарантіями:

- право бути невідкладно і детально поінформованим зрозумілою для них мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти них;
- право мати достатній час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту: достатність часу залежить від складності справи. Захисники повинні мати швидкий, регулярний та конфіденційний доступ до своїх клієнтів, яких утримують під вартою до судового розгляду;
- право захищати себе особисто чи використовувати правничу допомогу захисника, обраного самостійно: попри те, що Суд встановив, що право представляти себе особисто може бути обмежене, він також визнав, що виключення правового представництва військовослужбовця зі спрощеного судового розгляду є порушенням пункту 3 статті 6;
- право на спілкування зі своїм захисником в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування третіми особами, а також нагляд у інший спосіб: цей принцип тісно пов'язаний з попередніми принципами та з принципом рівності сторін. Це право може бути обмежене з законною метою, наприклад з метою підтримання безпеки та порядку;
- право допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;
- якщо особа не розуміє мови відправлення правосуддя або не розмовляє нею, – одержувати безоплатну допомогу перекладача: цей принцип

також передбачає переклад документів або заяв, що використовуються у провадженні щодо особи.

Військовослужбовці, які не мають достатніх ресурсів, мають право на безоплатну правничу допомогу, якщо вона є необхідною для забезпечення реального доступу до правосуддя. Пункт 1 статті 6 може у деяких випадках вимагати від держави надавати допомогу адвоката, коли така допомога є необхідною для забезпечення реального доступу до правосуддя, як з огляду на обов'язковий захист, передбачений національним законодавством, так і враховуючи складність справи⁵⁴.

Крім гарантії й, передбачених статтею 6, військовослужбовці мають право не бути покараним без закону (стаття 7) і право не бути притягненим до суду чи покараним двічі (*ne bis in idem*) (стаття 4 Протоколу № 7 до Конвенції). Перше право забезпечує вирішальну гарантію захисту від свавільного покарання у контексті військової служби. Це означає, що жодного військовослужбовця не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення за національним законодавством або міжнародним правом. До гарантій, передбачених пунктом 1 статті 7, належить заборона ретроспективного застосування кримінального законодавства на шкоду обвинуваченому і принцип, згідно з яким злочин та покарання за нього можуть визначатися та встановлюватися лише законом. Закон повинен бути доступним для військовослужбовців і прямо передбачати дії чи бездіяльність, які становитимуть кримінальне правопорушення, щоб вони могли відповідним чином скоригувати свою поведінку. Згідно з пунктом 2 статті 7, ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Друге право, закріплене статтею 4 Протоколу № 7, означає, що жодного військовослужбовця не може бути вдруге притягнуто до суду або покарано у межах кримінального провадження за юрисдикцією однієї і тієї самої держави за правопорушення, за яке його вже було остаточно виправдано або засуджено відповідно до закону та кримінальної процедури цієї держави. Отже, військовослужбовці не можуть одночасно підлягати розгляду однієї й тієї самої справи у військових і цивільних судах, якщо виконуються зазначені критерії. Звісно, можливий повторний розгляд справи згідно із законом та кримінальним процесом відповідної держави за наявності нових або нововиявлених фактів чи суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді, які могли вплинути на результати розгляду справи⁵⁵.

Під час розгляду кримінальних правопорушень військовим судом, до складу якого суду повинен входити щонайменше один цивільний суддя. Суд визнав, що

⁵⁴ «Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*), рішення від 9 жовтня 1979 року.

⁵⁵ Стаття 4(2) Протоколу № 7 ЄКПЛ.

наявність цивільної особи з вагомими повноваженнями у провадженні військового суду становить одну з найбільших гарантій незалежності таких судових процесів⁵⁶.

Військовослужбовці, які не досягли 18-річного віку, користуються таким самим правом на справедливий суд, як і будь-яка інша особа цієї вікової групи, а отже, до них застосовується стаття 40 Конвенції ООН про права дитини, практика Європейського суду з прав людини⁵⁷ та інші міжнародні стандарти. У статті 40 Конвенції ООН про права дитини підкреслюється, що до кожної особи, молодшої 18 років, щодо якої здійснюється кримінальне розслідування або яка постає перед судом, потрібно ставитися з гідністю та повагою, і що метою кримінального провадження є зміцнення в ній поваги до прав людини інших та сприяння її реінтеграції в суспільство. Дотримання найкращих інтересів дитини має бути керівним принципом у будь-якому кримінальному провадженні. Ця Конвенція гарантує особливий захист особам, які не досягли 18-річного віку на момент вчинення правопорушення і/або судового розгляду, в рамках загальної та необхідної системи ювенальної юстиції, яка визнає вразливість цієї особливої групи та зосереджується на ній⁵⁸. Положення Європейської конвенції з прав людини застосовуються до військовослужбовців, які не досягли 18-річного віку, а їхні особливі права та вразливості необхідно враховувати на основі принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, згідно з яким будь-яке кримінальне провадження щодо дітей повинне враховувати їхні потреби, щоб запобігти будь-яким зловживанням або жорстокому поведінню.

У кримінальних справах

Загальні принципи справедливого суду застосовуються до проваджень, які вважаються «кримінальними» у розумінні Конвенції. Щодо кваліфікації провадження як дисциплінарного, а не кримінального згідно з національним законодавством, Суд зазначив у справі «Енгель та інші» (Engel and others): «Коли військовослужбовець звинувачується в будь-якій дії чи бездіяльності, яка суперечить правовій нормі, що регулює діяльність збройних сил, Держава в принципі може застосувати проти нього дисциплінарне, а не кримінальне право. [...] Однак контроль Суду на цьому не закінчується. Він виявиться ілюзорним, якщо не враховується також ступінь тяжкості покарання, якому особа ризикує бути підданою»⁵⁹.

Згідно з вищезазначеними загальними принципами, важливою умовою справедливості правосуддя є незалежність і неупередженість органів судової влади. Суд зазначив, що практика використання судів, повністю або частково

⁵⁶ «Купер проти Сполученого Королівства» (Cooper v. UK), там само.

⁵⁷ Див., наприклад, справу «Нарт проти Туреччини» (Nart v. Turkey), рішення від 6 серпня 2008 року.

⁵⁸ Стаття 37 Конвенції ООН про права дитини.

⁵⁹ «Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and others v. Netherlands), op.cit, п. 82; «Кемпбелл і Фелл проти Сполученого Королівства» (Campbell and Fell v. UK), рішення від 28 червня 1984 року, п. 68.

укомплектованих військовими, для розгляду справ військовослужбовців глибоко вкорінена у правових системах багатьох держав-членів, і що військовий суд, в принципі, може бути «незалежним та неупередженим судом» для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції. Однак Суд також постановив, що повинні бути забезпечені достатні гарантії незалежності та безсторонності таких військових судів. Вкрай важливо, щоб органи прокуратури були повністю відокремленими від органів, які розглядають справу. Це означає, що не має існувати ієрархічних зв'язків між стороною обвинувачення та суддями.

Військовослужбовці, яких обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, повинні мати повний доступ – у тому самому обсязі, що й у межах кримінальних проваджень щодо цивільних осіб – до матеріалів їхньої кримінальної справи, а також право на захист у суді. Низка справ, що розглядалися Судом⁶⁰, стосувалася медсестер, яких після дисциплінарного розслідування було звільнено зі збройних сил за ведення ідеологічної та політичної роботи як прибічників незаконної організації. Заявниці стверджували, що ненадання їм документів з матеріалів справи, на яких ґрунтувалося рішення компетентного військового суду, становило порушення принципу рівності сторін. У кожній зі справ Суд постановив, що «дотримання принципу змагальності та рівності сторін – одного з основних аспектів права на справедливий суд згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції – вимагало надання заявниці можливості представити свої коментарі щодо інформації, наданої Міністерством оборони. Відмова надати матеріали справи означала, що їй не було надано такої можливості».

Суд найвищої інстанції, до якого може звернутись військовослужбовець для оскарження, має бути незалежним і відповідати вимогам статті 6 Конвенції.

У цивільних та інших справах

Щодо цивільних справ, державні службовці, включно з військовослужбовцями, іноді можуть бути позбавлені права посилатися на захист у межах статті 6 щодо трудових спорів. Водночас, в нещодавньому рішенні Суду (керуючись справою «Пеллергін» (Pellegrin)⁶¹) у справі «Вільхо Ескелінен та інші» (Vilho Eskelinen and others) Суд закріпив принципи, викладені в цьому абзаці. Суд запровадив незалежне тлумачення терміну «державна служба», що дозволило б забезпечувати рівне поводження з державними службовцями, які виконують схожі або подібні обов'язки в Договірних Сторонах Конвенції, незалежно від національної системи працевлаштування, зокрема, характеру правовідносин між працівниками та адміністративними органами. Він запровадив функціональний критерій, заснований на характері обов'язків працівника та його відповідальності, на основі двох умов, які мають бути дотримані для того, щоб Держава-відповідач могла посилатися у Суді на статус державного службовця для позбавлення заявника захисту. По-перше, Держава у своєму національному законодавстві повинна

⁶⁰ «Аксой (Ероглу) проти Туреччини» (Aksoy (Eroğlu) v. Turkey), «Гюнєр Чорум проти Туреччини» (Güner Çorum v. Turkey), «Кахраман проти Туреччини» (Kahraman v. Turkey), рішення від 31 жовтня 2006 року.

⁶¹ «Пеллергін проти Франції» (Pellegrin v. France), рішення від 8 грудня 1999 року.

чітко виключити доступ до суду для відповідної посади чи категорії персоналу. По-друге, виключення має бути обґрунтоване об'єктивними причинами в інтересах суспільства⁶². Для того, щоб виключення було виправданим, Державі недостатньо встановити, що відповідний державний службовець бере участь у здійсненні державної влади або що між державним службовцем і Державою, як роботодавцем, існує «особливий зв'язок довіри та відданості». Держава також має продемонструвати, що суть спору, про який йдеться, стосується реалізації державної влади, або що під сумнів поставлено особливий зв'язок. Таким чином, принципово не може бути виправдання для виключення зі статті 6 звичайних трудових спорів, наприклад таких, що стосуються заробітних плат, надбавок або інших виплат, на основі особливого характеру відносин між конкретним державним службовцем та відповідною Державою. Фактично існує презумпція застосування статті 6. Саме на Державу-відповідача буде покладено доведення того, що дотримані обидві вищезазначені умови.

Процесуальні гарантії військових судів

Військові суди, там, де вони існують, мають бути незалежними та безсторонніми (див. вище зазначені вимоги) і водночас незалежними від структури командування, зокрема у контексті кар'єрного розвитку, щоб бути вільними від будь-якого тиску з боку ієрархії. Особи, які були обрані для виконання судових функцій у військових судах, мають демонструвати доброчесність і компетентність, а також мати необхідну правову підготовку та кваліфікацію. Статус військових суддів має гарантувати їхню незалежність і неупередженість, зокрема, вони мають бути незалежними від командних структур.

Загальний принцип публічного розгляду справ, що є однією з основних характеристик справедливого суду, цивільного чи кримінального, повністю застосовується до проваджень у військових судах. Будь-які винятки повинні відповідати вищезазначеним вимогам⁶³.

⁶² Див. справу «Прітті проти Сполученого Королівства» (Pretty v. the United Kingdom), рішення від 29 квітня 2002 року, п. 61.

⁶³ Питання про здійснення правосуддя військовими трибуналами. Доповідь, представлена Спеціальним доповідачем Підкомісії щодо заохочення і захисту прав людини Емануелем Деко. Принцип № 14.

G

Військовослужбовці мають право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Будь-яке втручання в реалізацію цього права з боку органів державної влади має відповідати вимогам пункту 2 статті 8 Європейської конвенції з прав людини

Право на повагу до приватного і сімейного життя загалом застосовується до особового складу збройних сил тією самою мірою, що й до цивільних осіб. Однак вступ до лав збройних сил може передбачати певний ступінь втручання у приватне та сімейне життя, а також у кореспонденцію. Поняття «приватне життя» поширюється на фізичну та психічну цілісність особистості, аспекти фізичної та соціальної самоідентифікації особи, гендерної ідентичності, імені, сексуальної орієнтації та статевого життя⁶⁴. Поняття «кореспонденція» поширюється на телефонні розмови, електронні листи та інформацію, отриману шляхом моніторингу особистого використання Інтернету. Приватна кореспонденція військовослужбовців не має перехоплюватися, крім випадків, коли таке втручання може бути об'єктивно виправдане відповідно до пункту 2 статті 8 Конвенції (див. нижче). «Приватна» кореспонденція стосується кореспонденції персонального змісту, для обміну якою використовуються неофіційні засоби, і/або яка призначена для приватних контактів, таких як члени сім'ї та друзі.

Згідно з пунктом 2 статті 8 Конвенції, держави-члени можуть обмежувати право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції, закріплене в пункті 1, за умови, що таке обмеження здійснюється у передбаченому законом порядку, має законну мету і є необхідним у демократичному суспільстві⁶⁵. Це так само застосовується до військовослужбовців. Крім того, держави мають певну свободу розсуду щодо таких обмежень. У подальшому Суд перевіряє, чи є такі обмеження виправданими відповідно до положень Конвенції.

Втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя має відповідати кожному з трьох вищезазначених критеріїв. «У передбаченому законом порядку» означає, що втручання здійснене на підставі національного законодавства. Ці підстави мають бути достатньо чіткими, щоб особа могла повною мірою передбачити наслідки, до яких може призвести певна дія, а також повинна забезпечувати захист від свавілля. У контексті збройних сил цілком можуть існувати

⁶⁴ Див. справу «Прітті проти Сполученого Королівства» (Pretty v. the United Kingdom), рішення від 29 квітня 2002 року, п. 61.

⁶⁵ Варто зазначити, що пункт 1 статті 17 МПГПП, який повторює текст статті 12 Загальної декларації прав людини, допускає втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції лише за умови, що таке втручання передбачено законом.

заходи, що регулюються адміністративною практикою або необов'язковими рекомендаціями.

Такі заходи можуть здійснюватися «у передбаченому законом порядку», якщо зрештою мають правові підстави та за умови, що існують гарантії захисту від свавілля, наприклад можливість перегляду відповідного рішення. До «законної мети» належать міркування національної безпеки, громадської безпеки, економічного добробуту держави, запобігання заворушенням і злочинам, захист здоров'я чи моралі або захист прав і свобод інших осіб. Захід, що втручається в права, гарантовані пунктом 1 статті 8 Конвенції, може розглядатися як «необхідний у демократичному суспільстві», якщо його було вжито у відповідь на нагальну потребу суспільства та якщо використані засоби є пропорційними переслідуваній меті⁶⁶. Під час визначення того, чи є певний захід необхідним у демократичному суспільстві, Суд дивиться на баланс між правами особи та суспільним інтересом, застосовуючи принцип пропорційності.

У контексті збройних сил, право окремого військовослужбовця буде співвідноситись з військовими інтересами, такими як оперативна ефективність, або інтересами держави загалом, якщо під загрозою опиняється національна безпека. Держава може обмежувати право особи на повагу до її приватного і сімейного життя, якщо існують виклики для національної безпеки або реальна загроза оперативній ефективності збройних сил, оскільки належне функціонування армії було б неможливим «без правових норм, спрямованих на недопущення її підриву з боку військовослужбовців»⁶⁷. Однак твердження щодо загрози національній безпеці або операційній ефективності мають бути обґрунтованими та об'єктивно виправданими, а отже, підкріплюватися конкретними, чіткими та переконливими прикладами⁶⁸.

Якщо право, викладене у статті 8, стосується «найбільш інтимної сфери приватного життя особи», то для того, щоб втручання могло відповідати вимогам пункту 2, потрібні «особливо серйозні підстави»⁶⁹. Особливо інтрузивні розслідування компетентними органами щодо сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності військовослужбовців є прямим втручанням у їхнє право на повагу до приватного життя, крім випадків, коли є підозра в тому, що було вчинено кримінальне правопорушення, або коли це необхідно для надання допуску до секретної інформації найвищого рівня, для здійснення конкретних місій або призначення на певні посади⁷⁰. Такі розслідування, а також звільнення військовослужбовців на підставі їхньої сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності порушують вимоги статті 8 Конвенції, якщо не буде доведено, що для таких дій існували серйозні підстави.

⁶⁶ «Слівенко проти Латвії» (*Slivenko v. Latvia*), рішення від 9 жовтня 2003 року, п. 113.

⁶⁷ «Сміт і Грейді проти Сполученого Королівства» (*Smith and Grady v. the United Kingdom*), рішення від 27 вересня 1999 року, п. 89.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само, п. 71, «Лустіг-Прін і Беккетт проти Сполученого Королівства» (*Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom*), рішення від 27 вересня 1999 року.

Якщо суспільний інтерес не переважає приватні інтереси особи, Держава має позитивний обов'язок згідно зі статтею 8 захищати приватне життя особи від втручання з боку інших осіб. Це означає, що Держава має вживати активних заходів, щоб забезпечити повагу до приватного життя особи (наприклад, шляхом ухвалення відповідного законодавства). Це зобов'язання поширюється на захист військовослужбовців⁷¹.

Оскільки призовники не вступають до збройних сил на добровільній основі, вони не надавали згоду на розлучення зі своїми сім'ями на певний період часу. Отже, таке розлучення не має бути свавільним чи непропорційним, і повинне бути обґрунтованим можливими оперативними потребами. Розлучення за жодних обставин не можна застосовувати до кадрових військовослужбовців як дисциплінарне покарання, оскільки це становитиме зловживання владою⁷².

Для підтримки морального духу військовослужбовців важливо, щоб вони мали можливість підтримувати особисті контакти, наскільки це можливо, з близькими людьми. Це поняття поширюється на родичів та інших осіб, які перебувають у близьких стосунках з військовослужбовцями, таких як партнер(-ка), діти, онуки, батьки, брати й сестри та близькі друзі. Держави-члени мають забезпечити необхідні засоби, щоб дати військовослужбовцям змогу користуватися цим конкретним правом. За деяких обставин мобільні телефони є не найкращим засобом зв'язку у війську через погану мережу, обмеження або навіть заборону їх використання з міркувань безпеки у певних районах. А отже, органи військового керівництва мають забезпечити інші методи регулярного зв'язку. У кількох європейських країнах вже запроваджено системи надсилання листів та повідомлень військовослужбовцям за допомогою спеціальних поштових систем або електронних засобів. У деяких країнах також створено веб-сайти збройних сил, які містять корисну інформацію для членів сімей та військовослужбовців. Візити близьких людей мають важливе значення для військовослужбовців, які протягом тривалого часу перебувають у відрядженнях. Наприклад, у Великій Британії особам, які перебувають на утриманні діючих військовослужбовців, дозволяється подавати заявки на отримання перепусток для відвідувачів або посвідчень членів подружжя у місцевій військовій частині чи військовому пункті на період служби у збройних силах⁷³. Крім того, мають бути передбачені програми допомоги для близьких військовослужбовців, які супроводжують їх до інших країн. Вони мають включати інформацію та поради щодо життя в новій країні, детальну інформацію про мережі підтримки та надання допомоги в повторній адаптації до нормального життя після служби у збройних силах. Такі програми вже існують у кількох європейських країнах.

⁷¹ Див., наприклад, справи «Мак-Гінлі та Іган проти Сполученого Королівства» (*McGinley and Egan v. the United Kingdom*), рішення від 9 червня 1998 року, «Роч проти Сполученого Королівства» (*Roche v. the United Kingdom*), рішення від 19 жовтня 2005 року.

⁷² Пітер Рой. The Impact of Human Rights of Members of the Armed Forces [Значення прав людини військовослужбовців], с. 43.

⁷³ Посібник Міністерства оборони Великобританії для сімей військовослужбовців регулярних військ у період перебування на службі.

Права на відпустку по догляду за дитиною, сімейні виплати та доступ до дитсадків гарантовані статтями 8, 16 і 27 Хартії і застосовуються до військовослужбовців у тому самому обсязі, що й до цивільних осіб, коли вони проходять службу у своїй державі і, наскільки це можливо, за кордоном. Серед європейських держав простежується тенденція до покращення умов для військовослужбовців, які мають дітей. Наприклад, Міністерство оборони Франції визначило допомогу батькам з малолітніми дітьми пріоритетом своєї соціальної політики, щоб краще реагувати на операційні обмеження, і збільшило кількість своїх денних ясел і дитсадків до понад 1000. У Нідерландах матері з немовлятами та малолітніми дітьми мають можливість працювати неповний робочий день, також існують певні можливості користування послугами дитячих дошкільних закладів. Крім того, існує можливість відпустки по догляду за дитиною для батька⁷⁴. Право на відпустку по догляду за дитиною та доступ до дитсадків для військовослужбовців закріплено у Румунії, а у Чеській Республіці військовослужбовиці можуть отримати відпустку тривалістю до 13 днів за сімейними обставинами (наприклад, у разі хвороби дитини)⁷⁵.

N

Військовослужбовці мають право на свободу думки, совісті та релігії.

Будь-які обмеження цього права повинні відповідати вимогам пункту 2 статті 9 Європейської конвенції з прав людини

Військовослужбовці мають право на свободу думки, совісті та релігії. У межах військового життя можуть бути передбачені спеціальні обмеження щодо реалізації цього права. Втім, будь-які обмеження мають відповідати вимогам пункту 2 статті 9 Конвенції, тобто вони мають здійснюватися у передбаченому законом порядку, відповідати законній меті і бути необхідними у демократичному суспільстві. Вони також мають бути пропорційними і очікувано передбачуваними, та не можуть бути свавільними.

Крім того, військове командування не має права зловживати своїми повноваженнями, навіязуючи своїм підлеглим небажані розмови на релігійні теми⁷⁶.

Як віруючі, так і невіруючі особи мають право не зазнавати дискримінації у здійсненні свободи думки, совісті та релігії. Природно, що цей принцип поширюється на контекст збройних сил. Отже, держави мають вживати заходів, які дозволяють, наскільки це можливо в межах звичайних обмежень військового життя,

⁷⁴ Юрген Кульманн і Джин Каллаган. *Military and Society in 21st Century Europe: A Comparative Analysis* [Військо та суспільство у Європі XXI сторіччя: порівняльний аналіз], с. 299.

⁷⁵ Там само, с. 103.

⁷⁶ «*Larissis проти Греції*» (*Larissis v. Greece*), рішення від 24 лютого 1998 року, п. 51.

дотримуватися релігійних обов'язків військовослужбовців, зокрема шляхом надання часу для молитви, дозволу на спеціальне харчування або надання спеціальної відпустки у релігійні дні. Вони також мають утримуватися від зобов'язання невіруючих, навіть опосередкованого, дотримуватися релігійних звичаїв.

Станом на сьогодні право на відмову від військової служби з мотивів совісті не було визнане Судом таким, що охоплюється статтею 9 Конвенції. Однак згідно з поточною тенденцією на міжнародному рівні, це право розглядається як невід'ємна частина свободи совісті та релігії. Комітет з прав людини визнав це право невід'ємною частиною права на свободу думки, совісті і релігії, закріпленого у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права⁷⁷. Пункт 2 статті 10 Хартії основоположних прав Європейського Союзу, проголошеної 12 грудня 2007 року, чітко визнає право на відмову від несення військової служби з релігійних переконань невід'ємною частиною свободи думки, совісті та релігії. У своїй Рекомендації № R (87) 8 щодо відмови від несення обов'язкової військової служби з релігійних або інших переконань Комітет міністрів зазначає, що кожен, хто підлягає призову на військову службу та з вагомими релігійними або інших переконань відмовляється від використання зброї, має право бути звільненим від обов'язку проходити таку службу за певних умов. Щодо Європейської соціальної хартії, Європейський комітет з соціальних прав розглянув ситуацію осіб, які відмовляються від несення військової служби з релігійних або інших переконань, у межах пункту 2 статті 1 Хартії. Тривалість будь-якої альтернативної служби, проходження якої вимагають особи, які відмовляються від несення військової служби, має бути обґрунтованою порівняно з тривалістю звичайної військової служби. Наприклад, Комітет визнав надмірною тривалість альтернативної служби, яка у півтора рази перевищує тривалість військової служби⁷⁸.

Призовники мають право на відмову від несення військової служби з релігійних переконань. Комітет міністрів вже ухвалив спеціальну рекомендацію з цього питання⁷⁹. Право на відмову від несення військової служби з релігійних переконань для призовників визнається переважно більшістю держав-членів. Більшість країн ухвалили закони, що закріплюють процедури розгляду заяв про звільнення від несення військової служби та загалом передбачають несення альтернативної служби особами, звільненими від військової служби⁸⁰. Статус особи, яка відмовляється від несення військової служби з релігійних або інших переконань, або безуспішне подання заяви на отримання такого статусу не повинні призводити до дискримінації за будь-якою ознакою, застосування дисциплінарних заходів або судового переслідування.

⁷⁷ Комітет з прав людини, «Йо-Бум Юн і М'юн Джін Чхве проти Республіки Корея» (*Yeo-Bum Yoon and Myung-Jin Choi v. Republic of Korea*), Повідомлення № 1321/2004 та 1322/2004. Рекомендація 1518(2001), п. 2.

⁷⁸ «Квакерська рада з європейських справ (QCEA) проти Греції» (*Quaker Council for European Affairs (QCEA) v. Greece*), колективна скарга № 8/2000.

⁷⁹ Рекомендація R(87)8 Комітету міністрів; див. також Рекомендацію Парламентської асамблеї 1518(2001).

⁸⁰ Пояснювальна записка до Рекомендації 1518(2001), п. 20.

Релігійні чи філософські переконання особи не є незмінними у часі, а отже, захист свободи думки, совісті та релігії не може зводитися до моменту, який передувє вступу до лав збройних сил. Переконання військовослужбовця також можуть змінюватися після потрапляння в певні ситуації, зокрема в умовах збройного конфлікту. Кадрові військовослужбовці мають право подавати запит на звільнення з військової служби з релігійних або інших переконань, які мають бути розглянуті впродовж розумного строку. До завершення розгляду такого запиту заявник має бути переведений на виконання обов'язків, не пов'язаних з бойовими завданнями. Отже, військовослужбовці мають бути поінформовані про їхні права та доступний порядок надання гарантій щодо права змінювати віросповідання або переконання в будь-який час протягом періоду несення служби (тобто до, під час та після призову або несення військової служби). Право на зміну релігії чи переконань не може використовуватися кадровим військовослужбовцем як підстава для відмови від виконання окремих завдань.

Призовники, які отримали статус особи, яка відмовляється від несення військової служби з релігійних або інших переконань, або кадрові військовослужбовці, які отримали дозвіл на звільнення зі збройних сил з релігійних або інших переконань, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності на цій підставі, зокрема за дезертирство. Це положення не виключає притягнення до відповідальності за дезертирство згідно з національним законодавством держав-членів осіб, які залишили збройні сили без дозволу, а також визначення умов за яких особи, які залишили збройні сили, можуть постати перед цивільним судом, наприклад, якщо вони не дотрималися порядку свого звільнення або не повернули кошти чи майно, довірені їм для цілей здійснення служби у збройних силах.

**Військовослужбовці мають право
на свободу вираження поглядів. Будь-які обмеження
щодо здійснення цієї свободи мають відповідати
різним вимогам пункту 2 статті 10
Європейської конвенції з прав людини**

Суд визнав, що свобода вираження поглядів стосується військовослужбовців тією самою мірою, що й інших осіб у межах юрисдикції Договірних Держав⁸¹, зазначивши, що «дія статті 10 не припиняється за дверима військової казарми»⁸². Свобода вираження поглядів також включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї.

⁸¹ Див. наприклад, справу «Енгель та інші проти Нідерландів» (Engel and others v. Netherlands), op.cit., п. 100 і «Асоціація австрійських солдатів-демократів і Губі проти Австрії» (Vereinigung demokratischer soldaten Österreichs and Gubi v. Austria), рішення від 19 грудня 1994 року, п. 27.

⁸² «Григоріадес проти Греції» (Grigoriades v. Greece), рішення від 25 листопада 1997 року, п. 45.

Право на одержання інформації охоплює право одержувати інформацію з преси, радіо, телебачення та Інтернету за умови, що джерело інформації є законним. Військовослужбовцям дозволяється доступ до таких джерел інформації без цензури і наскільки дозволяє ситуація (наприклад, такий доступ не завжди можливий під час бойової підготовки або участі у операціях).

Згідно з пунктом 2 статті 10 Конвенції, реалізація права на свободу вираження поглядів пов'язана з певними обов'язками і відповідальністю, метою яких є запобігання порушенню інших основоположних прав, а також уникнення ризиків для національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, порушення правил конфіденційності та підризу авторитету і неупередженості суду.

Допускаються обмеження застосування цього права. Оцінюючи, чи було право військовослужбовця на свободу вираження поглядів обґрунтовано обмежене, Суд постановив, що слід враховувати «особливі умови, пов'язані з військовим життям, і спеціальні «обов'язки» та «відповідальність», що покладаються на військовослужбовців»⁸³.

Заходи, що застосовуються для обмеження права на свободу вираження поглядів, мають бути пропорційними, навіть якщо під загрозою опиняються законні військові інтереси. Пропорційність обмеження залежить від його мети. Якщо йдеться про питання військової дисципліни чи національної безпеки, то у деяких випадках більш суворе обмеження може бути виправданим. Оцінюючи, чи є такі обмеження виправданими, Суд також залишає за Державами певну свободу розсуду. Водночас, заходи з обмеження свободи вираження поглядів мають забезпечувати достатній захист від свавілля і бути цілком передбачуваними⁸⁴.

Право на свободу вираження поглядів може підлягати формалізації, створенню умов, обмежень, застосуванню санкцій чи навіть, у виняткових випадках, певним заборонам. Особливо це стосується заяв, зроблених публічно або в засобах масової інформації (наприклад, на телебаченні⁸⁵). Ці обмеження мають бути передбачені законом (зокрема, мати підґрунтя в національному законодавстві) і бути необхідними в демократичному суспільстві (у відповідь на нагальну потребу суспільства та якщо використані засоби є пропорційними переслідуваній меті).

Обмеження свободи вираження поглядів військовослужбовців, щодо яких Суд не встановив порушення статті 10, включали випадки: (а) коли двох призовників було засуджено до одного року ув'язнення за розповсюдження листівок із закликами до виведення французьких військ з території Німеччини⁸⁶, і (b) коли німецького солдата було відсторонено від служби за критику військової політики на телебаченні⁸⁷.

⁸³ «Хадіанастасіу проти Греції» (Hadjianastassiou v. Greece), рішення від 16 грудня 1992 року, п. 46.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ «Е.С. проти Німеччини» (E.S. v. Germany), Європейська комісія з прав людини, 29 листопада 1995 року, Рішення та звіти, том 84, 1995, с. 58.

⁸⁶ «Ле Кур Гранмезон і Фріц проти Франції» (Le Cour Grandmaison and Fritz v. France), Європейська комісія з прав людини, 6 липня 1987 року, Рішення та звіти, том 53, 1987, с. 150.

⁸⁷ «Е.С. проти Німеччини» (E.S. v. Germany), op.cit.

Обмеження свободи вираження поглядів військовослужбовців, щодо яких Суд встановив порушення статті 10, включали випадки: (а) заборони на розповсюдження журналу, статті якого були написані в критичному сатиричному стилі, але не закликали до непокори і не ставили під сумнів мету служби у збройних силах⁸⁸; і (б) коли засудження до трьох місяців ув'язнення молодшого офіцера, який надіслав своєму командирі листа зі скаргою (який не було опубліковано), було визнано непропорційним і таким, що не є «необхідним у демократичному суспільстві»⁸⁹.

Військовослужбовці мають право на доступ до необхідної інформації⁹⁰

Враховуючи особливості умов військової служби важливо, щоб потенційні новобранці були належним чином поінформовані про обсяг своїх зобов'язань після вступу до лав збройних сил. Зокрема це, звісно, стосується потенційних новобранців до 18 років, яким слід надати детальну інформацію, що допоможе їм зрозуміти наслідки вступу до лав збройних сил. Цю інформацію також мають отримати батьки або законні представники. Інформація, що надається потенційним новобранцям, має охоплювати всі аспекти та наслідки вступу до лав збройних сил, включно з військовою дисципліною, описом відповідальності та обов'язків; кодекси поведінки, зокрема із зазначенням того, що становить неприйнятну поведінку, таку як домагання та булінг (цькування), або дискримінаційне поводження; умови працевлаштування, включно з інформацією про житло, можливе надання пільг з релігійних міркувань або умови направлення для проходження служби за кордон; пільги та права, включно з політиками охорони здоров'я та безпеки, доступними механізмами подання скарг та правом на пенсію.

Діючим та колишнім військовослужбовцям має надаватися доступ, за вимогою, до їхніх власних персональних даних, що знаходяться в розпорядженні органів військового командування. Термін «персональні дані» означає будь-яку інформацію, яка стосується конкретно визначеної або такої, що може бути визначена, фізичної особи⁹¹. Право на доступ до власних персональних даних, що знаходяться у розпорядженні державних органів, гарантоване Конвенцією про доступ до офіційних документів.

Коли державні органи влади, включно з органами військового командування, здійснюють діяльність, що може становити небезпеку та мати приховані

⁸⁸ Там само, п. 49.

⁸⁹ «Григоріадес проти Греції» (Grigoriades v. Greece), op.cit.

⁹⁰ Статті 8 і 10 ЄКПЛ.

⁹¹ Стаття 2(а) Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних.

негативні наслідки для здоров'я, вони мають створити доступну та ефективну процедуру, яка дозволить особам, залученим до такої діяльності, отримати всю відповідну та необхідну інформацію. Крім того, органи влади повинні не лише розкривати інформацію цього типу, але й утриматися від запровадження тривалої та складної процедури отримання такої інформації⁹².

Доступ до документів є правом⁹³, яке може бути обмежено за деяких обставин. По-перше, документи з об'єктивних причин можуть належати до засекреченої інформації. По-друге, законною метою обмеження доступу може бути захист національної безпеки, оборони або міжнародних відносин. У деяких державах-членах обмеження у цих сферах можуть мати конституційний вимір. Будь-яке обмеження має бути пропорційним поставленій законній меті. Щодо характеру втручання, очевидно, що чим ширшим і суворішим воно є, тим більш вагомі підстави необхідні для його обґрунтування. Щоб обґрунтувати повну заборону доступу до інформації необхідно навести більш поважні причини. Крім того, військовослужбовці пов'язані обов'язком дотримання конфіденційності щодо всього, що стосується виконання їхніх службових обов'язків, і це становить один зі специфічних «обов'язків» та «відповідальності», покладених на військовослужбовців⁹⁴.

Військовослужбовці мають право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами. Будь-які обмеження реалізації цього права повинні відповідати вимогам пункту 2 статті 11 Європейської конвенції з прав людини

Право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання закріплене в Конвенції та Хартії. Ці права охоплюють свободу створювати або вступати до професійних спілок чи політичних партій.

Через особливі обставини збройних сил та їхню вирішальну роль у захисті національної безпеки держави часто застосовують більш суворі обмеження для військовослужбовців щодо реалізації цих свобод, що гарантує їх повноцінний нейтралітет, військову дисципліну та безперервність служби. Це передбачено Конвенцією (пункт 2 статті 11) і Хартією (стаття 5).

⁹² «Роч проти Сполученого Королівства» (Roche v. United Kingdom), рішення від 19 жовтня 2005 року.

⁹³ Рекомендація Rec(2002)2 Комітету міністрів державам-членам про доступ до офіційних документів.

⁹⁴ Там само, п. 46.

Парламентська Асамблея закликала держави усунути всі непотрібні обмеження. Крім того, Комітет міністрів запропонував усім Державам розглянути досвід різних правових систем, у яких військовослужбовці мають право на організацію та ведення колективних переговорів. Він також підкреслив, що загалом підтримує ідею про те, щоб усі громадяни, включно з військовослужбовцями, користувалися однаковими політичними правами. А отже, слід регулярно переглядати підстави для обмежень у реалізації цих прав і, якщо буде встановлено, що відсутні вагомі підстави для таких обмежень, їх слід усунути.

Часто стверджується, що колективні дії створюють ризик негативного впливу на військову дисципліну і, як наслідок, на операційну ефективність і національну безпеку⁹⁵. Однак, як показує практика, для усунення цих проблем держави, які дозволяють військовослужбовцям вступати до об'єднань, запровадили два типи обмежень на роботу колективних представницьких органів: (i) щоб уникнути зовнішніх впливів, представницький орган може об'єднувати лише військовослужбовців і не повинен мати зв'язків з цивільними професійними спілками; (ii) проведення страйків або інших форм страйкових рухів, здатних порушити операційну ефективність і поставити під загрозу національну безпеку, заборонене⁹⁶.

Суд визнав, що політичні партії є формою об'єднання, яка має істотне значення для належного функціонування демократії, а у зв'язку з тим, що демократія є одним із визначальних елементів Конвенції, політичні партії охоплюються дією статті 11 Конвенції⁹⁷.

Військовослужбовці повинні мати право не вступати до таких об'єднань або професійних спілок. У разі реалізації ними права не вступати до об'єднань щодо них не може бути застосовано жодних дисциплінарних або дискримінаційних заходів з цих підстав.

⁹⁵ Посібник з прав людини та основоположних свобод військовослужбовців, ОБСЄ/БДІПЛ і DCAF, 2008.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*), рішення від 30 січня 1998 року.

Військовослужбовці мають право голосувати й бути обраними⁹⁸

Право голосувати та бути обраним є життєво важливими компонентами демократичних суспільств. Водночас можливі певні обмеження⁹⁹, за умови, що вони не звужують ці права настільки, що вони втрачають ефективність. Такі обмеження також мають відповідати законній меті, а використані засоби – бути їй пропорційними. Держави користуються широкою свободою розсуду, коли йдеться про визначення систем голосування, правил та умов надання права голосувати й виставляти свою кандидатуру на виборах, зокрема щодо військовослужбовців. Водночас свобода розсуду не є необмеженою, і Суд проводить критичну оцінку пропорційності відповідних обмежень. Проблема виникає, коли необхідно встановити баланс між правами осіб у збройних силах та інтересами суспільства, одночасно зберігаючи політичний нейтралітет збройних сил.

Для ефективного демократичного контролю та підзвітності збройних сил також необхідно розмежовувати політичну та військову сфери. Якби військовослужбовці брали активну участь у політичному житті, наприклад, як члени парламенту, не припиняючи служити у збройних силах, це могло б розглядатися як підрив демократичного контролю та створення конфлікту інтересів. У цьому контексті певні обмеження права виставляти свою кандидатуру на виборах або процедурні вимоги (наприклад, тимчасове відсторонення від служби у збройних силах на час виборчої кампанії або – після виборів – на строк дії відповідних повноважень) можуть здаватися обґрунтованими, за умови, що такі обмеження не є непропорційними. І навпаки, такі підстави не повинні впливати на право голосувати військовослужбовців.

Потребу в демократичному контролі над збройними силами не можна використовувати як виправдання для автоматичного позбавлення військовослужбовців їхніх виборчих прав, зокрема права голосувати¹⁰⁰. Крім того, держави мають вживати відповідні заходи, щоб забезпечити військовослужбовцям можливість голосувати. Це має передбачати заходи, спрямовані на недопущення будь-якого неналежного впливу з боку військового керівництва, зокрема шляхом забезпечення таємниці голосування. Військовослужбовцям, переведеним за кордон, наскільки це можливо, має надаватися можливість голосувати, наприклад, у консульствах, за допомогою пошти або систем електронного голосування.

⁹⁸ Стаття 3 Першого протоколу до ЄКПЛ. Стаття 3 Першого протоколу. Принцип рівності всіх громадян під час здійснення ними права голосу та права виставляти свою кандидатуру на виборах у справі «Матьє-Моєн і Клерфейт проти Бельгії» (*Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*), рішення від 2 березня 1987 року, п. 54.

⁹⁹ «Матьє-Моєн і Клерфейт проти Бельгії» (*Mathieu-Mohin and Clerfayt v. Belgium*), op.cit., п. 52.

¹⁰⁰ Резолюція 1459(2005) Парламентської асамблеї Ради Європи «Про усунення обмежень на право голосу».

М

**Військовослужбовці
мають право на шлюб¹⁰¹**

Право на шлюб, захищене статтею 12 Конвенції, однаковою мірою поширюється і на військовослужбовців. Для цього не повинно вимагатися жодних спеціальних дозволів. Це також стосується випадків, коли шлюб дозволено особам однієї статі¹⁰². Конвенція є живим інструментом, що повинен тлумачитися з огляду на умови сьогодення, і зареєстровані партнерства, дозволені особам однієї статі, визнаються у багатьох державах-членах. Таке визнання іноді забезпечує положення на рівні з подружніми парами. Стосунки в парах однієї статі охоплюються дією статті 8 Конвенції, оскільки вона стосується найбільш інтимних аспектів приватного життя¹⁰³. У державах, де цивільні особи однієї статі мають можливість реєструвати партнерства, військовослужбовцям не має бути заборонено вступати в такі партнерства.

N

**Усі військовослужбовці мають
право на захист власності¹⁰⁴**

Згідно зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, кожна особа має право мирно володіти своїм майном, і ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Майно, яке органи військового командування вилучають у військовослужбовців або призовників, коли ті вступають до збройних сил, має бути повернуто їм після закінчення служби.

¹⁰¹ Стаття 12 ЄКПЛ.

¹⁰² Одностатеві шлюби легалізовані в Бельгії, Нідерландах, Норвегії, Іспанії та Швеції.

¹⁰³ «Даджен проти Сполученого Королівства» (*Dudgeon v. the United Kingdom*), рішення від 22 жовтня 1981 року.

¹⁰⁴ Стаття 1 Першого протоколу до ЄКПЛ.

O

**Військовослужбовці
мають бути забезпечені належним житлом¹⁰⁵**

Право на належне житло захищено статтею 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та пунктом 1 статті 31 Європейської соціальної хартії (переглянутої). Це право поширюється на житло, яке надається військовослужбовцям.

Незалежно від звання, військовослужбовцеві має бути надано доступ до житла з достатнім освітленням та вентиляцією (включно з достатнім опаленням), яке є чистим, у доброму стані, належним чином укомплектованим та має достатньо житлового простору для розміщеної кількості осіб. Службове житло також має утримуватися в належному стані. Водночас у випадках, коли житло також надається сім'ям, його рівень може відрізнятися залежно від звання та сімейного становища військовослужбовця. Особистий простір військовослужбовця, навіть у гуртожитку, вважається його власною приватною сферою¹⁰⁶. Коли йдеться про житло, важливе значення також мають гігієна та здоров'я. Туалети мають бути відокремлені від спальних місць, а всі приміщення повинні регулярно прибиратися. Осіб з інфекційними захворюваннями слід переводити до медичного корпусу. Якщо житло надається в казармі, слід забезпечити окремі гуртожитки для жінок і чоловіків.

Звісно, під час польових навчань або виконання бойових завдань складно забезпечити той самий рівень житла та приватності. Втім, органи влади мають вживати необхідні заходи для забезпечення військовослужбовців належним житлом. Стандарти гігієни також можуть бути нижчими під час навчань за межами казарм або під час операцій у польових умовах. Однак органи влади мають забезпечити відповідний рівень гігієни, наскільки це очікувано за цих обставин.

Попри те, що зобов'язання забезпечити гідний рівень житла для сімей військовослужбовців застосовується насамперед у випадках розміщення військовослужбовців на їхній власній території, слід за можливості забезпечити достатній рівень житла для сімей військовослужбовців, які їх супроводжують.

¹⁰⁵ Стаття 31 (1) Європейської соціальної хартії (переглянутої). Зокрема, див. колективні скарги № 15/2003 «Європейський центр з прав циган (ERRC) проти Греції» (*European Roma Rights Center (ERRC) v. Greece*) (рішення від 8 грудня 2004 року), № 27/2004 «Європейський центр з прав циган (ERRC) проти Італії» (*European Roma Rights Center (ERRC) v. Italy*) та 31/2005 «Європейський центр з прав циган (ERRC) проти Греції, Італії та Болгарії» (*European Roma Rights Center (ERRC) v. Greece, Italy and Bulgaria*), і 18 жовтня 2006 року, Європейський комітет з соціальних прав.

¹⁰⁶ Див., наприклад, Пітер Рой. *The Impact of Human Rights of Members of the Armed Forces* [Значення прав людини у збройних силах], 2006, Cambridge University Press, с. 41, виноска 40

Р

Військовослужбовці мають право на справедливу винагороду та пенсійне забезпечення¹⁰⁷

Право на справедливу винагороду гарантоване статтею 4 Хартії. Вона має на меті забезпечити кожному працівнику гідний рівень життя, причому термін «гідний» в англомовній версії цієї рекомендації слід розуміти як такий, що стосується рівня життя, який є прийнятним за будь-яких обставин. Держави мають забезпечувати своєчасну оплату без затримок. Це, звісно, стосується також військовослужбовців. За даними Європейського комітету з соціальних прав для того, щоб вважатися справедливою, заробітна плата має бути вищою за межу бідності в країні, тобто 50% від середньої заробітної плати по країні¹⁰⁸. Однак Хартія передбачає, що право на справедливу винагороду може бути обмежене за умови, що обмеження встановлені законом і необхідні в демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших людей або для захисту державних інтересів, національної безпеки, здоров'я людей чи моралі¹⁰⁹.

Принцип заборони дискримінації жінок у питаннях винагороди за працю закріплений у Хартії (пункт 3 статті 4) і захищений кількома іншими міжнародними документами¹¹⁰. Незважаючи на це, жінки все ще можуть зазнавати дискримінаційного ставлення у сфері оплати праці. «Рівна винагорода за рівну працю чи працю рівної цінності» означає, що принцип рівної винагороди застосовується не лише до абсолютно однакової праці, незалежно від того, чи виконується вона чоловіком чи жінкою, але й до праці, яка має порівняно однакову цінність. А отже, необхідно розробити методи класифікації, за допомогою яких держави-члени зможуть порівнювати відповідну цінність різної праці та проводити об'єктивну оцінку праці. Окрім фактично виконаної роботи, на рівень винагороди впливають інші фактори, такі як військові звання. Отже, з метою уникнення дискримінації важливо, щоб шкали оплати праці, які ґрунтуються на військових званнях, застосовувалися до всіх військовослужбовців збройних сил, незалежно від статі. Принцип рівності має охоплювати всі елементи оплати праці, тобто основну ставку або мінімальну заробітну плату, робочий час та усі інші виплати, які роботодавець виплачує прямо чи опосередковано готівкою або в натуральній формі працівникові у зв'язку із зайнятістю останнього.

¹⁰⁷ Статті 4, 12 і 23 Європейської соціальної хартії.

¹⁰⁸ Висновки XIV-2, Заява про тлумачення статті 4 (1), с. 50–52.

¹⁰⁹ Частина V, стаття G. Обмеження ЄСХ.

¹¹⁰ Стаття 7 МПЕСКП; Рекомендація 1700 (2005) Парламентської асамблеї щодо дискримінації жінок у сфері зайнятості та праці; Директива Ради 76/207/ЄЕС від 9 лютого 1976 року про реалізацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі до працевлаштування, професійного навчання та просування по службі, а також умов праці.

Q

Військовослужбовці мають право на захист гідності, охорону здоров'я та безпечні умови праці¹¹¹

Кадрові військовослужбовці, які проходять службу на постійній основі, мають право на відповідну пенсію, яка дозволить їм жити на задовільному рівні і брати активну участь у суспільному, соціальному і культурному житті. Цей принцип впливає зі статті 23 Хартії. Цей документ гарантує право на відповідну пенсію в рамках права на соціальне забезпечення (стаття 12) і як важливий елемент права осіб похилого віку на соціальний захист (стаття 23). Пенсія має виплачуватися вчасно і без будь-якої дискримінації.

Згідно з Хартією (переглянутою), всі працівники мають право на гідне ставлення на роботі (стаття 26). Сексуальні домагання визначаються, зокрема, як такі види небажаної сексуально мотивованої поведінки, як фізичний контакт і залицяння, репліки з сексуальним підтекстом, показ порнографічних матеріалів та вимоги сексуального характеру, у формі висловлювань або дій¹¹², та інші види вербальної або фізичної поведінки сексуального характеру. Ці ситуації є посяганням на гідність осіб¹¹³. Сексуальні домагання та насильство щодо військовослужбовців, на жаль, залишаються поширеними явищами, які не лише шкодять емоційному та психологічному добробуту постраждалих, але й їхній роботі, а також авторитету збройних сил в очах громадськості. Держави-члени повинні вжити заходів для заборони будь-якої поведінки сексуального характеру або іншої поведінки на основі статі, які зачіпають гідність осіб на роботі, включно з поведінкою начальства та колег¹¹⁴. У збройних силах не повинно бути толерантності до сексуальних домагань або насильства, а щодо осіб, відповідальних за таке поведіння, повинна існувати ефективна система санкцій¹¹⁵. Держави-члени також повинні сприяти підвищенню обізнаності, поширенню інформації та запобіганню сексуальним домаганням на робочому місці, у зв'язку з роботою або скрізь, де вони можуть мати місце, та вживати відповідних заходів для захисту жінок і чоловіків від такої поведінки¹¹⁶.

¹¹¹ Статті 2 і 3 Європейської соціальної хартії і 26 Хартії (переглянутої). Див., наприклад, колективну скаргу № 30 «Фонд Марангонулоса за людські права проти Греції» (*Marangonoulou Foundation for Human Rights v. Greece*), рішення від 6 грудня 2006 року, Європейський комітет з соціальних прав. Стаття 11 Європейської соціальної хартії.

¹¹² Загальна рекомендація Комітету CEDAW № 19, п. 18.

¹¹³ Рекомендація Rec(2002)5 Комітету міністрів державам-членам щодо захисту жінок від насильства, пункт 60.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Посібник ОБСЄ/БДІПЛ і DCAF, op.cit

¹¹⁶ Рекомендація Rec(2002)5 Комітету міністрів державам-членам щодо захисту жінок від насильства, пункт 61.

Згідно з Хартією, всі працівники мають право на справедливі умови праці (стаття 2). Для забезпечення ефективної реалізації цього права держави зобов'язуються встановити оплачувані державні святкові дні для кадрових військовослужбовців на додачу до щотижневих періодів відпочинку та щорічної оплачуваної відпустки¹¹⁷. Призовники також мають право на відпочинок. Іншими факторами, які слід брати до уваги, є характер роботи та ризики для безпеки та здоров'я, на які наражаються військовослужбовці. Особливості служби у збройних силах можуть слугувати виправданням для певних обмежень, які були б неприйнятними у контексті цивільного життя, зокрема щодо тривалості періодів, протягом яких оплачувана відпустка може бути недоступною, наприклад під час бойової підготовки або операцій. Однак такі періоди мають бути якомога коротшими, а обмеження не слід прирівнювати до повного позбавлення військовослужбовців оплачуваної відпустки. Крім того, попри те, що не завжди можливо гарантувати військовослужбовцям відповідні періоди відпочинку за виняткових обставин, таких як бойова підготовка та операції, тривалі періоди без відпочинку слід зводити до мінімуму.

Згідно з Хартією, кожен має право користуватися будь-якими заходами, що забезпечують йому найвищий можливий рівень здоров'я, включно з правом на безпечне навколишнє середовище (стаття 11). Щодо Суду, то він встановив, що військовослужбовці не мають піддаватися надмірному впливу екологічних небезпек, які можуть негативно вплинути на їхнє здоров'я. Під час бойової підготовки або операцій не завжди можливо повністю уникнути небезпеки захворювань. Проте у ситуаціях, коли існує ймовірність негативного впливу на здоров'я військовослужбовців, держави мають забезпечити запровадження належних заходів для їх захисту. Крім того, держави мають встановлювати правила та вживати відповідні заходи із запобігання та захисту від нещасних випадків, певних та специфічних ризиків і небезпек, включно з забрудненням повітря, ядерними небезпеками, ризиками, пов'язаними з азбестом, а також безпекою харчових продуктів. Це особливо актуально у військовому контексті, де окремі проблеми можуть бути пов'язані з дією токсичних речовин у забруднених навчальних зонах чи на території розгортання, або з тривалим використанням радарів. Крім того, необхідно забезпечити відповідне навчання та нагляд за використанням військових транспортних засобів, особливо бронетехніки, та складної зброї, щоб звести до мінімуму ризики нещасних випадків. Крім того, пункт 1 статті 3 Хартії вимагає від Держав розробити, здійснювати і періодично переглядати послідовну національну політику у сфері охорони праці та безпеки у консультації з організаціями роботодавців і, якщо такі існують, працівників¹¹⁸. Це поширюється й на контекст військової служби¹¹⁹.

Військовослужбовці мають право на повноцінну медичну допомогу, як через загальні системи охорони здоров'я, так і через системи, що є спеціалізованими

для збройних сил. Під медичним обслуговуванням розуміються профілактика, лікування та контроль захворювань, а також збереження психічного і фізичного здоров'я шляхом надання медичних послуг. Водночас, держави мають надавати медичне обслуговування у військово-медичних закладах військовослужбовцям не лише коли ті перебувають у казармах, але й під час військових навчань, що проводяться поза ними, та під час військових операцій¹²⁰. Крім того, військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях, особливо в умовах розгортання на території інших країн, повинні мати доступ до медичного обслуговування найвищого рівня, який дозволяють обставини, і в разі необхідності бути репатрійованими. Медична допомога, що надається під час військових операцій, має бути безкоштовною для військовослужбовців та фінансуватися владою їхньої рідної держави. Для забезпечення належного лікування поранень, які військовослужбовці могли отримати під час воєнних дій, їм має надаватися вільний доступ до медичного обслуговування та охорони здоров'я також після повернення з зони бойових дій. Витрати на таке медичне обслуговування також покриваються органами влади.

Окрім власне медичної допомоги, військовослужбовці мають отримувати відповідну грошову допомогу у разі поранень, отриманих під час виконання ними своїх військових обов'язків, особливо якщо поранення або хвороба призвели до того, що військовослужбовець був змушений залишити збройні сили, і має довготривалі негативні наслідки, наприклад, які не дозволяють йому повноцінно ходити, користуватися руками або продовжувати звичайну діяльність, яку особа могла виконувати до поранення. Держава також має запровадити відповідну систему компенсації. Крім того, необхідно запровадити систему компенсацій та, у відповідних випадках, грошової допомоги на користь близьких для військовослужбовців осіб у разі їх загибелі під час несення служби.

Крім належним чином обґрунтованих випадків, кадрові військовослужбовці, які залишають збройні сили, повинні отримувати належні пакети соціального забезпечення, що можуть включати фінансові виплати, медичне забезпечення, виплати у зв'язку з інвалідністю та інші виплати для їхніх родичів у разі смерті.

Якщо кадрові військовослужбовці залишають збройні сили до закінчення терміну служби, особливо важливо створити спеціальні програми їх підготовки до цивільного життя, включно з освітніми та професійно-технічними навчальними заходами, які сприятимуть поверненню військовослужбовців до цивільного життя, що може бути особливо складним для тих, хто вступив до лав збройних сил у дуже молодому віці.

¹¹⁷ Дайджест практики Європейського комітету з соціальних прав.

¹¹⁸ Висновки 2003, Заява про тлумачення статті 3(1) у вигляді, в якому вона використовується в Дайджесті практики Європейського комітету з соціальних прав.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Посібник ОБСЄ/БДПЛ і DCAF, op.cit.

R

Військовослужбовці мають право на належне і достатнє харчування¹²¹

Стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права гарантує право на достатнє харчування. Військовослужбовцям також має бути надана можливість користуватися цим правом незалежно від того, чи дислоковані вони у своїй країні чи за кордоном, навіть під час операцій у польових умовах. Органи військового керівництва мають враховувати індивідуальні потреби при наданні харчування військовослужбовцям, особливо в тому, що стосується вимог різних релігій, проблем зі здоров'ям, вагітності та особистих етичних переконань (наприклад, вегетаріанства). Хоча під час польових навчань й операцій важче задовольняти особливі потреби в харчуванні, але їх необхідно враховувати, наскільки це можливо на практиці.

Права, викладені у статтях 11 і 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, а саме право на достатній рівень життя та на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, передбачають, що крім належного харчування у будь-який час має бути доступною чиста питна вода. Це має бути у пріоритеті навіть під час польових навчань й операцій. Однак у виняткових обставинах, коли доступ до чистої питної води є обмеженим, може виникнути необхідність у нормуванні водопостачання.

S

Військовослужбовці користуються правами та свободами без жодної дискримінації¹²²

Усі військовослужбовці мають користуватися правами та свободами, викладеними в Конвенції та Хартії, без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою. Цей принцип безпосередньо впливає зі статті 14 Конвенції та статті Е Переглянутої Хартії, які забороняють будь-яку дискримінацію у здійсненні прав, гарантованих Конвенцією та Хартією.

Перелік ознак для дискримінації, наведений у цих двох положеннях, не є вичерпним. У цій Рекомендації необхідно окремо згадати про дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації, яка не входить до переліку статті 14, з огляду на особливу актуальність цієї форми дискримінації останніми роками для

¹²¹ Стаття 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права.

¹²² Стаття 14 ЄКПЛ, Стаття Е Європейської соціальної хартії (переглянутої), протокол № 12 ЄКПЛ.

військової служби та практику Європейського суду з прав людини, яка її забороняє¹²³. Ця ознака також наведена серед зазначених у пункті «Недопущення дискримінації» Хартії основоположних прав (стаття 21).

Принцип недискримінації не забороняє відмінне ставлення при реалізації прав та свобод. Його не буде порушено, якщо різниця у ставленні до осіб в аналогічних ситуаціях має об'єктивне і обґрунтоване виправдання. У військовому контексті для виправдання різного ставлення може використовуватися посилання на бойову ефективність. Суд зазначив, що актуальність наданого обґрунтування має оцінюватися з огляду на мету та наслідки заходу, вжитого органами влади. Різниця у ставленні має відповідати законній меті, а вжиті заходи мають бути пропорційними цій меті. Однак органи державної влади можуть на власний розсуд обирати заходи, які вони вважають найбільш співмірними для конкретної ситуації, оскільки Суд розглядає лише їх відповідність вимогам Конвенції. Також до вступу на військову службу можуть застосовуватися певні обмеження щодо національності.

Щодо дискримінації за ознакою статі, у статті 20 Хартії (переглянутої) закріплено право на рівні можливості та рівне ставлення у вирішенні питань щодо працевлаштування та професії. Це також стосується військовослужбовців. Жінки повинні мати ті самі можливості для просування по службі, що й чоловіки, і отримувати рівне ставлення під час працевлаштування у збройних силах. Вони не можуть бути не допущені до професії через їхню стать, окрім випадків, коли йдеться про особливий вид професійної діяльності, в якій стать є визначальним фактором через її характер або контекст.

Сексуальна орієнтація не має перешкоджати доступу до професії, а також не може бути фактичною підставою для звільнення. Згідно з практикою Суду, її не можна використовувати як підставу для заборони доступу до збройних сил¹²⁴. Крім того, у Державах, де одностатеві партнерства або шлюби визнано законом, до військовослужбовців, які перебувають у таких партнерствах, слід ставитися нарівні з іншими військовослужбовцями в питаннях пільг для них та їхніх партнерів.

Як і цивільні особи, військовослужбовці мають право заявляти про дискримінацію щодо їхніх прав та свобод, зокрема згідно з Конвенцією, до національних судів або трибуналів. Заборона дискримінації щодо цих прав закріплена у статті 14 Конвенції. Військовослужбовці також повинні мати можливість посилалися на свої права за Хартією, здійснення яких має забезпечуватися без будь-якої дискримінації (стаття Е Хартії (переглянутої)), перед уповноваженими національними органами. Як зазначалося вище в розділі «Загальні положення», лише держави, які ратифікували Хартію (переглянуту) і Протокол № 12 до Конвенції, мають юридичний обов'язок виконувати положення цих документів.

¹²³ Див., наприклад, справи «Сальгуйейро да Сільва Моута проти Португалії» (*Salgueiro da Silva Mouta v. Portugal*), рішення від 21 грудня 2001 року; «Л., В. та С. Л. проти Австрії» (*L. and V. v. Austria*), рішення від 9 січня 2003 року; «Карнер проти Австрії» (*Karner v. Austria*), рішення від 24 липня 2003 року; «Б. Б. проти Сполученого Королівства» (*B. B. v. United Kingdom*), рішення від 10 лютого 2004 року.

¹²⁴ Наприклад, «Лустіг-Прін і Беккетт проти Сполученого Королівства» (*Lustig-Prean and Beckett v. the United Kingdom*), рішення від 27 вересня 1999 року.

Т

**Особливу увагу слід приділяти захисту
прав та свобод осіб віком до 18 років,
яких було прийнято на військову службу**

Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини підвищує мінімальний вік для набору осіб до збройних сил до 18 років¹²⁵. Однак, попри заборону обов'язкового призову осіб, які не досягли 18-річного віку, згідно з Протоколом, добровільний набір таких осіб допускається за умови надання гарантій, які, зокрема, забезпечують, щоб такий призов був дійсно добровільним, проводився з усвідомленої згоди батьків або законних представників цієї особи, щоб такі особи були повною мірою поінформовані про обов'язки, пов'язані з несенням такої військової служби, і надавали достовірне підтвердження свого віку¹²⁶. На практиці жодна держава-член Ради Європи не передбачає добровільний набір осіб, які не досягли 16-річного віку¹²⁷.

Новобранці, які не досягли 18-річного віку, мають особливі потреби, які відрізняються від потреб новобранців старшого віку і мають повністю враховуватися під час їхнього вступу до збройних сил. Стаття 3 Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини визнає, що відповідно до Конвенції особи, які не досягли 18 років, мають право на особливий захист, і поширює цей принцип на їхній набір до збройних сил.

Щодо операцій у польових умовах, держави-члени вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб у військових діях брали участь лише особи, які досягли 18-річного віку (стаття 1 Факультативного протоколу). У деяких випадках особи, які не досягли 18-річного віку, можуть не мати можливості уникнути бойових дій, наприклад, якщо вони служать на військовому кораблі, який терміново направляється для виконання операції. У таких випадках ці особи повинні бути репатрійовані якомога швидше, наскільки це практично можливо, а до того часу не повинні брати активної участі в операції.

Слід докласти особливих зусиль для створення безпечного середовища у збройних силах для новобранців, які не досягли 18-річного віку. Органи військового командування несуть особливу відповідальність, яка передбачає забезпечення фізичного та психологічного добробуту молодих новобранців. На практиці ця відповідальність варіюється від надання гідного рівня житла та доступу до відповідного медичного обслуговування до забезпечення нагляду за новобранцями, які страждають від психологічних проблем (включно зі схильністю до суїциду). Молоді новобранці зазвичай починають службу з проходження підготовки, а тому особливо важливо гарантувати, щоб середовище підготовки

¹²⁵ Статті 2 і 3.

¹²⁶ Стаття 3(3).

¹²⁷ Посібник ОБСЄ/БДІПЛ і DCAF, op.cit.

відповідало їхньому віку. Інструктори повинні проходити відповідну підготовку, зокрема у зв'язку з їхнім особливим обов'язком здійснювати нагляд за молодими новобранцями, і підлягають ретельному відбору. Крім того, новобранці, які не досягли 18-річного віку, є особливо вразливими до жорстокого поводження з боку їхнього командування (наприклад, у формі надмірно суворої дисципліни або залякування) та інших новобранців (булінгу (цькування) та обрядів посвяти), а отже, під час вступу на військову службу повинні бути належним чином поінформовані про те, до кого звертатися, якщо вони зазнають жорстокого поводження.

Конвенція ООН про права дитини гарантує право особи до 18 років, яка розлучається з батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з ними¹²⁸. Це також стосується осіб, які вступають на військову службу. Ті самі принципи, що впливають з права на повагу до приватного життя (стаття 8 Конвенції), однаково застосовуються до новобранців, які не досягли 18-річного віку. Контакт може відбуватися за допомогою телефону, електронної пошти, листування або особисто, наприклад, на вихідних. Щоб заохочувати контакти на вихідних, новобранців, які не досягли 18-річного віку, слід, наскільки це можливо, розміщувати ближче до їхньої сім'ї та дому. Скасування звільнення на вихідні не можна використовувати як покарання. Водночас, якщо прямий контакт з батьками суперечить найкращим інтересам військовослужбовця, наприклад у випадку неналежного догляду або жорстокого поводження вдома, військовослужбовці, які не досягли 18-річного віку, можуть вирішити не підтримувати такий контакт зі своїми батьками.

U

**Військовослужбовці повинні проходити підготовку з прав
людини в збройних силах та міжнародного
гуманітарного права**

Навчання відіграє важливу роль у забезпеченні того, щоб збройні сили дотримувалися прав людини як щодо цивільних осіб, так і військовослужбовців. Завдяки дотриманню прав людини всередині збройних сил, військовослужбовці з більшою ймовірністю будуть дотримуватись гарантій прав людини під час виконання своїх обов'язків та у контексті військового життя. Крім того, винятково з внутрішньої точки зору, це дає змогу створити середовище взаємної довіри між військовослужбовцями, а отже, сприяє кращій згуртованості та ефективності.

З огляду на необхідність протидії булінгу (цькуванню) та жорсткому поводженню з новобранцями та більш вразливими категоріями військовослужбовців, належне навчання з прав людини вже з перших етапів набору до збройних сил може сприяти зменшенню випадків неправомірних дій. Особливо офіцери

¹²⁸ Стаття 9(3).

повинні проходити підготовку з метою підвищення усвідомлення їхньої відповідальності як начальників за недопущення будь-якої поведінки підлеглих, яка може призвести до порушення прав людини. Військовослужбовці мають бути поінформовані про їхні права та порядок подання скарг, доступні їм у разі порушення цих прав. Військові навчальні заклади відіграють важливу роль у формуванні у військовослужбовців усвідомлення як власних прав людини, так і прав інших військовослужбовців.

Військовослужбовці мають заперечувати проти наказів, які є явно незаконними, що означає, що вони повинні відмовлятися від виконання таких наказів. Явно незаконні накази – це насамперед ті, що стосуються вчинення воєнних злочинів¹²⁹, злочинів проти людяності¹³⁰, злочину геноциду¹³¹ або катування¹³². Під час навчання військовослужбовцям слід роз'яснювати точні визначення цих понять та відповідальність, яку вони нести будуть у разі вчинення таких дій.

V

Військовослужбовці повинні мати можливість подати скаргу до незалежного органу щодо порушення їхніх прав людини

Важливо, щоб військовослужбовці мали можливість подавати скарги до незалежного органу щодо порушень їхніх прав людини, які сталися під час проходження ними служби. Дійсно, стаття 13 Конвенції передбачає право на ефективний засіб правового захисту перед національним органом, який не обов'язково має бути судовим, але має надавати ті самі гарантії захисту, що й судові органи, для забезпечення ефективності засобу правового захисту. Особи, включно з військовослужбовцями, можуть користуватися процесуальною гарантією звернення щодо відшкодування на національному рівні у зв'язку з порушенням їхніх прав згідно з Конвенцією, перш ніж задіяти механізм подання скарги до Суду, якщо таке відшкодування не буде надано.

Щодо військовослужбовців, скарги, звісно, можуть подаватись через військові канали, однак військовослужбовці, які використовують цей спосіб, можуть боятись репресій та подальших переслідувань або й стикатися з ними через подання скарги. Жодного військовослужбовця, який подає скаргу через військові канали, не може бути піддано репресіям та покаранням. Військовий

¹²⁹ Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

¹³⁰ Стаття 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду; Стаття 5 Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії.

¹³¹ Стаття 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду; Стаття 4(2) Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії.

¹³² Стаття 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду; Стаття 5 Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії.

омбудсман – інституція, яка вже існує в низці країн Європи – є гарним прикладом такого незалежного механізму розгляду скарг. Існування такого органу має декілька переваг: незалежний характер його нагляду підвищує довіру до збройних сил через забезпечення прозорості, не підриваючи при цьому авторитет військової вертикалі командування; він сприяє здійсненню демократичного та цивільного контролю над збройними силами; позитивно впливає на якість життя військовослужбовців, відновлює їхній моральний стан і, відповідно, підвищує ймовірність продовження ними служби у збройних силах. Ще одна перевага незалежних омбудсманів полягає в тому, що вони викликають довіру у заявників, парламенту та громадськості¹³³. Подання скарги до незалежного несудового органу, такого як омбудсман, не виключає можливості використання засобів судового захисту.

Якщо військовослужбовці стають жертвами переслідування або булінгу (цькування), особливо важливо забезпечити їм можливість подати скаргу до органу, який є незалежним від командування. Якщо процедура передбачає подання скарги вищому командирі, військовослужбовці можуть не наважуватися повідомляти про поведінку, якою вони зазнали, через страх насмішок, відхилення скарги начальником як прояву «надмірної чутливості» або помсти з боку осіб, які вчинили первинні домагання чи булінгу (цькування). Незалежний орган, який надає конфіденційний та сприятливий простір для подання скарг, сприятиме тому, що особи, які зазнали жорстокого поводження, повідомлятимуть про це, а отже – зрештою допоможе запобігати подальшим порушенням прав людини у збройних силах.

¹³³ Посібник ОБСЄ/БДПЛ і DCAF, op.cit., розділ 22.

У цій публікації представлено неофіційний український переклад Рекомендації CM/Rec(2010)4 Комітету Міністрів Ради Європи «Права людини у збройних силах» – важливого міжнародного документа, що визначає сучасні підходи до забезпечення та захисту прав і свобод військовослужбовців.

Документ ґрунтується на принципі, відповідно до якого військовослужбовці, виконуючи свій професійний обов'язок, залишаються носіями фундаментальних прав і свобод, гарантованих усім громадянам, з урахуванням особливостей військової служби.

Рекомендація окреслює ключові стандарти у сфері захисту людської гідності, свободи думки, совісті та віросповідання, права на справедливий судовий розгляд, свободи об'єднання, а також соціальних і економічних прав військовослужбовців. Водночас вона закликає держави вживати ефективних заходів для запобігання дискримінації, насильству, цькуванню та безкарності у військовому середовищі.

Окрему увагу в документі приділено впровадженню викладених принципів у національне законодавство та практику держав – членів Ради Європи. Положення Рекомендації базуються насамперед на стандартах Європейської конвенції з прав людини та Європейської соціальної хартії (включаючи її переглянуту редакцію), а також враховують норми інших міжнародних документів у сфері прав людини, зокрема Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Конвенції ООН про права дитини.

Документ також наголошує на важливості належного інформування військовослужбовців про їхні права та свободи. З цієї метою державам рекомендовано забезпечувати широке поширення положень Рекомендації серед особового складу, а також сприяти проведенню освітніх і навчальних заходів, спрямованих на підвищення рівня обізнаності з питань прав людини у збройних силах.

Неофіційний переклад Рекомендації з англійської на українську мову виконано в рамках проєкту Ради Європи «Права ветеранів та особового складу Збройних сил в Україні», що реалізується в межах Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та відбудова» на 2023–2026 роки.

UKR

www.coe.int

Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини на континенті. Вона нараховує 46 держав-членів, включно з усіма державами-членами Європейського Союзу. Усі держави – члени Ради Європи приєдналися до Європейської конвенції з прав людини – договору, спрямованому на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням Конвенції у державах-членах.

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE